

УРОКИ

№ 3 (39), липень — вересень, 2014 р.

ГОЛОКОСТУ

УКРАЇНСЬКОГО ЦЕНТРУ ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ ГОЛОКОСТУ

МІЖНАРОДНІ ПРОЕКТИ ЦЕНТРУ

**СЬОМИЙ ЩОРІЧНИЙ СЕМІНАР
«ІСТОРІЯ ГОЛОКОСТУ НА ТЕРЕНАХ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ ТА ПОЛЬЩІ»
ім. Р. КУВАЛЕКА
24–29 червня 2014 року**

Український центр вивчення історії Голокосту (Київ) у співпраці з Державним Музеєм Майданек (Республіка Польща) і Центром міської історії Центрально-Східної Європи (м. Львів) за підтримки American Jewish Committee, Taube Foundation for Jewish Life & Culture та Conference on Jewish Material Claims Against Germany провів 24–29 червня 2014 року Сьомий щорічний науково-методичний семінар для викладачів історії, а також для молодих українських науковців «Історія Голокосту на теренах Західної України та Польщі». Семінар складався з лекцій та дискусій, а також відвідування меморіальних місць, пов'язаних з трагедією Голокосту на теренах Західної України та Польщі. Цього року семінар був присвячений 10-річчю створення Меморіалу на місці нацистського табору у м. Белжець.

Проблематика семінару — історія і культура польського та західноукраїнського єврейства напередодні та під час Другої світової війни. Теоретичні заняття та дискусії на семінарі провели українські та польські історики та науковці (Д-р Анна Сусак, Д-р Василь Расевич, д-р Анатолій Подольський, Dr. Tomasz Napeiko, Dr. Pawel Spiewak, Dr. Adam Korciowski та ін.) Семінар проходив у Львові, Варшаві та Любліні. Учасники відвідали Меморіали жертвам Голокосту на теренах Польщі: музеї та меморіальні комплекси на місцях колишніх нацистських таборів смерті Белжець, Собібор, Майданек.

* * *

Завдяки діяльності Українського центру вивчення історії Голокосту, мені випала чергова можливість брати участь у проведених ним заходах. Тому можу порівнювати, а відтак — стверджувати, що науковий семінар «Історія Голокосту в Західній Україні та Польщі» суттєво відрізнявся від тих, у яких я брала участь (наприклад, минулорічний освітній семінар-школа з історії Голокосту в Україні, який проходив у Полтаві). Організатори семінару віддали перевагу не лекційним заняттям, а, скажімо так, візуалізації історії Катастрофи. Враховуючи це, вибудую свої рефлексії від почутого та побаченого за двома блоками.

Лекційний курс, який був прочитаний учасникам семінару, стосувався лише окремих проблем. Скажімо, українсько-єврейських взаємин у Східній Галичині в 1939–1941 рр., історія Меморіалу в Белжеці, доля люблінських євреїв. Мені здається, що визначаючи лектуру організатори семінару мали за мету «прив'язати» його учасників до тих регіонів де в повоєнний час постали одні з найвідоміших місць пам'ятей жертв Голокосту у Східній Європі. Чи не єдиний виняток — сповнена пієтету і жалю

був виступ д-ра Анатолія Подольського з промовистою назвою «Пам'яті друга та колеги д-ра Роберта Кувалека». Не буду широко коментувати почутих на семінарі лекцій. Зауважу тільки, що одні з них були за своїм характером

Лекція в Центрі міської історії Львова

наративними, інші ж, як у випадку з доповіддю д-ра Василя Расевича, дивували вкрай несподіваними ракурсами історії євреїв (для прикладу — твердження про комерціалізацію пам'яті на теренах Львова).

Другу складову того, що пізнали учасники семінару, донесено його організаторами засобом візуалізації історії. Його зачин — екскурсія єврейськими місцями Львова.

Рефлексію на відвідані нами комплекси я розпочну з повчального для України досвіду впорядкування місць, де нацисти здійснювали злочин проти людства: сьогоднішній меморіал і музей на місці колишнього нацистського табору смерті в Белжеці постав завдяки реакції світової громадськості, а згодом і влади Польщі на занедбаний стан пам'ятного знака на цьому місці. І ще одна ремарка: спробую бодай у загальних словах означувати свій емоційний стан від побаченого на теренах колишніх таборів смерті. Отже, чорно-сіра земля Меморіалу в Белжеці, який, вийшовши з автобусу, я побачила з відстані кількох десятків метрів, була сприйнята мною як застигла вулканічна маса. Тунель, що розмежує її навпіл, а водночас поволі заглиблюється від поверхні землі протрактувався шляхом у вічність; «вулканічна лава» — брилами, що мовчазно символізують імена сотень тисяч тих, хто відійшов тут у вічність.

Історію Меморіалу в Белжеці повідав д-р Т. Ханейко, а Е. Копер провела екскурсію по ньому. Їхній професіоналізм, вміння донести матеріал до аудиторії стали запорукою того, що побачене й почуте тут знайшло своє місце в свідомості й пам'яті учасників семінару.

Не буду переказувати композиції Меморіалу на теренах колишнього табору смерті Собібор. Зауважу тільки одне: гідний уваги приклад пошанування пам'яті — викарбувані на каменях, що формують алею, імена тих, хто загинув у цьому зло віщому місці. Емоційний стан у Собіборі визначається й іншим — усвідомленням того, що бранці, які опинилися тут, які підняли повстання, увіковічили себе.

Та найбільший емоційний вибух викликав у мене Майданек. Прочитане з книжок, побачені фрагменти цього меморіалу в документальних фільмах предстало перед очима в усій своїй зловіщості. Теоретична конструкція «технологізація вбивства» постала перед очима й жахнула своїм людиноненавистницьким єством. Побачене тут не тільки шокувало, а й спонукало думку: цей меморіал є місцем-попередженням про те, що «людина» може збити з людиною.

Не можна не згадати й вражень від Музею історії євреїв Польщі. В ньому, ясна річ, також представлений Голокост. Але, в даному випадку, мій емоційний стан визначався іншим: почутим про значну участь Польської держави в його зведенні. Хочеться вірити, що невдовзі й Україна запозичить досвід реалізації такої політики пам'яті в нашого східного сусіда.

Вдалою формою проведеного семінару вважаю ті заходи, де його організатори надали можливість учасникам поділитися своїми враженнями від почутого й побаченого. Думаю, це сприяло не тільки обміну думками, а й структуруванню вражень та емоцій тих, кому випало відвідати ті місця пам'яті, що розташовуються на теренах Польщі.

Наостанок хочеться висловити слова щирої подяки організаторам семінару. Можна із впевненістю сказати,

що почуте і побачене є запорукою донесення уроків Голокосту до учнівської та студентської молоді.

Івчик Наталія Степанівна,

к.і.н., доцент кафедри політичних наук

Рівненського державного гуманітарного університету

Свої спостереження щодо червневого семінару я хотіла би розпочати згадавши людину, яку не знав особисто, але чие ім'я супроводжувало всю нашу подорож. Д-р Роберт Кувалек, фундатор меморіалу у Белжеці, історик який не потребує додаткового представлення, повинен був зустріти нас під час подорожі Польщею. Передчасна смерть обірвала життя цієї людини у Львові. Однак від кожного, хто був знайомий з паном Кувалеком відчувалось стільки невідомої гіркоти від цієї втрати, що починав особисто відчувати болісність цієї трагедії.

Інші спогади, пов'язані з польською подорожжю, стосуються реакції поляків на складну політичну ситуацію в Україні. Не лише колеги з якими ми зустрічались, але й пересічні громадяни із співчуттям розпитували нас про події на сході, звертались зі словами підтримки.

Для УЦВІГ та його очільника д-ра Анатолія Подольського це був далеко не перший досвід роботи з *Panstwowe Muzeum na Majdanku*, тож ми йшли добре втровою доріжкою. Захід мав насичену екскурсійну та наукову складову і доволі широкі географічні обрис. Семінар з маршрутом Львів — Белжець — Люблін — Варшава — Люблін — Собібор — Замосць — Львів відкривав нам історію єврейського населення довоєнної Польщі і його трагічну долю в роки Другої світової війни.

Початок семінару відбувся у відомій в Україні інституції — Центрі міської історії Центрально-Східної Європи (Львів). Учасникам були представлені — презентація співробітниць Центру д-ра Анни Сусак, щодо проектів установи в сфері юдаїки та лекція д-ра Василя Расевича про українсько-єврейські взаємини на Галичині. Продовженням дня стала екскурсія єврейським Львовом у супроводженні чудового гіда — пані Ольги Педан-Слепухіної.

У першому місці польської частини нашої подорожі нас очікував урочистий захід — 10-та річниця белжецького Меморіалу. Урядовці Польщі, представники громадських

10-та річниця з дня відкриття Меморіалу в Белжеці

організації США, інші почесні гості, нарешті ми — єдині представники України на цій важливій події (не треба зайвий раз нагадувати, що в таборі загинули тисячі людей з території сучасної України, втім, це не стало підставою появи на заході офіційних осіб нашої держави).

Меморіальний музей Белжеця одразу справив на мене враження. Забігаючи наперед, треба сказати, що кожне наступне місце нашої подорожі лише посилювало це відчуття. Польський досвід комеморації виявився доволі несподіваним, особисто для мене. Знаючи (де завдяки власним спостереженням, а де з літератури) про ситуацію із збереженням пам'яті про Голокост в Німеччині, Франції, Ізраїлі тощо, я замало знав про досвід найближчих сусідів. Побачені інституції не поступались аналогічним меморіалам на Заході. Це були справжні комплекси, які вдало поєднували меморіальне місце, екскурсійну, педагогічну та наукову складову. У їх створенні велика роль Європейського союзу та його коштів, але і польська влада не лишається осторонь — підтримуючи, фінансуючи, оберігаючи (який недосяжний наразі приклад для наших реалій). Меморіали Белжеця, Майданека, Собібору утримують солідні архівні фонди, багаті бібліотеки (які поповнюються найновішими виданнями та періодикою), штат справжніх фахівців, професіоналів своєї справи. І мабуть головне, майже про кожного з них можна було сказати — людина з «палаючими очима» (залишалось дивуватись проникливості покійного д-ра Кувалека, який зумів зібрати таку команду).

Особистим моментом подорожі стало емоційно забарвлене відчуття власної присутності на місці великої людської трагедії, місці жакливого злочину. Усвідомлення цього іноді змушувало забути необхідну фахову врівноваженість і глибоко ковтати повітря.

Під час наших автобусних подорожей д-р А. Подольський вдався до новаторського, втім надзвичайно ефективного методу. «Естафетою» з мікрофоном, так би мовити з перших вражень, учасники отримували можливість рефлексій. Ці свіжі роздуми одразу призводили до жвавої полеміки. А ечорами, у форматі круглого столу, ми мали можливість ще раз висловити вже обдумане і дискусія могла тривати годинами. Залишилась в пам'яті дискусія останнього вечора — учасники ділились планами на майбутнє і справжнє задоволення можна було отримати від того натхнення яке отримали мої колеги від нашої подорожі.

Окреме враження — наш короткочасний візит до Варшави. Єврейський історичний інститут та Музей історії євреїв Польщі — кожному причетному до юдаїки можна обмежитись лише назвами. Побачивши розумієш, рівень цих установ може слугувати орієнтиром для розвитку вітчизняних інституцій. Але не можна не згадати і Люблін (основне місце розташування нашої групи). Знайомство з Бралою Гродською — культурницькою організацією, яка завдяки натхненій праці колективу за кілька років з нуля зробила собі європейське ім'я, екскурсія Любліном з д-ром Adamom Korsowski, нарешті просто прогулянки вечірнім містом, яке радує око збереженістю архітектурної спадщини.

Підсумовуючи враження від семінару хотілось би ще раз подякувати Центру д-ра Подольського. Знову цікаво сформована група, взаємодія якої дозволяє говорити про те, що семінар відбувся на доволі високому рівні (звичайно — це моє особисте враження). Щирі слова подяки висловлюю кожному з учасників нашого семінару

(не називаю поіменно, але без кожного з Вас, семінар би втратив), а також нашим польським колегам за їх високу професійність і люб'язну гостинність. Сподіваюсь, що попереду УЦВІГ очікують не менш плідні заходи у нашій спільній справі.

Артем Харченко
канд. істор. наук, доцент кафедри політичної історії
НТУ «ХПІ» (м. Харків)

* * *

Промовистими свідками жакливих злочинів нацистів на окупованих територіях Європи є концентраційні табори та табори смерті — місця масового знищення в'язнів. У цілому у цих фабриках смерті опинилося 18 млн осіб, 12 млн з яких загинули. Всі шість таборів смерті знаходилися на території сучасної Польщі — це Аушвіц — Біркенау, Майданек, Собібор, Треблінка, Хелмно, Белжець. Можна сотні разів читати, дивитися фільми, вивчати на уроках про жакіття нацистського режиму, проте особисті враження, емоції і відчуття від відвідування цих місць залишаються найбільш вагомими, вони пронизують наші душі і серця, і залишаються важкими спогадами, напевне, назавжди... Учасники семінару отримали унікальну можливість не просто побувати на місцях ізоляції та масового винищення єврейського населення Галичини і Люблінського воєводства, але й порівняти підходи до формування і збереження історичної пам'яті в Україні та Польщі. Наперед зазначимо, що таке порівняння не на користь нашої держави. На жаль, сучасне українське суспільство ще не готове сприйняти трагедію Голокосту єврейського народу як частину власної історії.

Що вразило найбільше? Перш за все, ставлення влади Польської держави до місць увіковічення пам'яті. Держава досить вагомо фінансує будівництво і діяльність таких місць. Адже Державний Меморіальний комплекс Майданек — Белжець — Собібор — це не лише меморіальний комплекс у нашому розумінні, це і архів, і потужний науково-дослідницький центр, і, що особливо цікаво, — це освітній центр, в якому проводяться заняття як для школярів, так і для студентів. В основі таких занять — методика самостійного опанування нового матеріалу на підставі вивчення історичних джерел, перегляду відеофільмів, знайомства з відео свідченнями очевидців тощо. Власні спостереження, висновки, міркування фіксуються в спеціальних робочих листках. Підсумком роботи школярів є екскурсії територією Майданека, в яких вони самі виступають в ролі екскурсовода. Таку методику спеціалісти меморіалу називають «Педагогікою пам'яті», яка дає можливість не лише отримати нові знання, а й набути важливих навичок самостійної дослідницької роботи, комунікації, сприяє усвідомленню людиноненависницької суті нацистського режиму, формує загальнолюдські цінності.

І якось мимоволі пригадуєш Бабин Яр, Янівський табір, львівську Цитадель і те, як вони вшановуються владою і громадянами...

Незабутні враження залишилися після відвідин меморіалів на території колишніх таборів смерті в Белжеці, Майданеку, Собіборі. Шокувало все: і газові камери, і бараки, в яких «жили» в'язні, і крематорії, і музейні експозиції... Та найбільше запам'яталися люди, які працюють в Меморіалі: передусім пані Ева Копер. Її екскурсія — то не

лише оповідь про трагедію людей, які пройшли крізь Белжець, то крик душі, то застереження від повторення і заклик до збереження пам'яті, то історії не лише про смерть, але й про Життя...

Шість днів семінару пролетіли непомітно. Переосмислюючи побачене і почуте, захоплюємося тією частиною польського суспільства, які взяли на себе місію відродити і зберегти пам'ять про трагедію єврейського народу, як частину польського, які показують нам, українцям, приклад того, що такий підхід сприяє формуванню почуття відповідальності за збереження пам'яті, усвідомленню необхідності цінувати людське життя, співпереживати, не бути байдужим.

Ми, вчителі, маємо розуміти, що в багатокультурному українському суспільстві не варто представляти історію України лише історією українського етносу, потрібна толерантна розповідь про долю польської, єврейської, російської та інших національних меншин та їх внесок у розвиток України. Це надзвичайно важливо для майбутнього держави, тому що саме у шкільному віці формуються ставлення та особистий досвід спілкування між дітьми, які представляють різні етнокультурні й релігійні традиції і саме на уроках історії формується історична пам'ять суспільства.

*Катерина Данилова, Лариса Майборода,
вчителі історії (м. Миколаїв)*

Подорож проходила у нелегкий для нашої країни час, що триває й наразі. Бо ж важко сприймати, вивчати події воєнного лихоліття більш як 70-ти річної давнини, робити з них належні уроки, коли в Україну знову прийшла війна. Вона ж в усі часи завжди несе одне й те ж: смерть і руйнування. Тому, з огляду на це, потреба вивчення злочинів нацистів, практик збереження пам'яті про заподіяне по відношенню до людності не тільки не зникає, а й набуває все більшої актуальності.

З огляду на зазначене, для себе поставив завдання: завдяки участі у семінарі наочно розширити власне розуміння проблематики Голокосту, налагодити комунікацію з новими знайомими-однодумцями, набути новий досвід. Тема, окреслена організаторами заходу, є важливою для мене й тому, що нацистська політика геноциду тісно пов'язана з досліджуваними мною питаннями — в першу чергу, з радянським рухом Опору. Так, зокрема, серед архівних документів, зустрічаються дані, що приводом до створення окремих партизанських загонів Центральної України стали саме вбивства нацистами євреїв.

Перший день нашої роботи проходив на території України у м. Львові. Він розпочався з відвідин території середньовічного єврейського кварталу, ознайомленням з пам'ятками довоєнного життя львівських євреїв та місцями, де під час війни розміщувалися організовані нацистами Янівський табір та Львівське гетто. Останнім пунктом нашого наочного знайомства з цією сторінкою історії столиці Галичини стала залізнична станція Клепарів. Саме з неї на знищення були відправлені десятки тисяч євреїв із Західної України. Опісля ознайомлення з пам'ятними місцями ми мали можливість прослухати лекції від п. Ольги Педан-Слепухіної, п. Анни Сусак, п. Ольги Колесник та п. Анатолія Подольського. Обговорення набули проблеми дослідження юдаїки, взаємовідносин українців і євреїв та інші.

Решта 5 днів нашого семінару проходила в Польщі. Всі вони були доволі насичені відвідинами пам'ятних місць жертв Голокосту, лекціями, обговореннями та в цілому простим спілкуванням про побачене, почуте, усвідомлене, незрозуміле...

Значне враження справило наше перебування на території колишніх нацистських таборів: Белжець, Майданек та Собібор. Поїздка до кожного з них залишила у пам'яті різні спогади, об'єднані одним — тут раніше були горе, муки, багато смертей й потрібно докладати всіх зусиль задля уникнення подібного у завтрашньому дні.

Так, у відновленому на місці зруйнованого в роки війни табору меморіальному комплексі «Белжець» вкрито багато символізму. Сислове значення кожний може для себе визначити сам. Так, частиною експозиції є умовний залізничний вагон. Він представляє собою ряд покладених одне на одне рейсів зі шпалами. Це, з одного боку, символізує безпосередньо транспорт, яким перевозилося сюди приречене населення, а з іншого — хрест-навхрест складені для подальшого спалення тіла загиблих. Сам комплекс являє собою рельєфне поле зі шлаку, темніші ділянки якого вказують на розташування на ньому виявлених масових захоронень праху бранців. Довкола ж нього містяться написи з назвами населених пунктів з яких привозилися на знищення люди. Через все поле опускається до низу, немов під землю, в інший світ, неширока дорога. У кінці неї розміщена стіна пам'яті із встановленими іменами полеглих тут.

Найбільше закарбувався у пам'яті меморіальний комплекс «Майданек». Передусім тому, що багато його споруд збережено у первісному вигляді, яким він був при нацистах. Так, на вході до нього розміщені газові камери зі слідами від газу «Циклон-Б». Важку атмосферу несе експозиція в одному з господарчих бараків: у ній розміщене взуття загиблих. Воно різноманітне за стилем, за розміром... Вдивляєшся у нього, й перед очима в уяві постають їх убиті власники: жінки, діти, чоловіки. Додавало навантаження присутність запаху від цих старих речей. Складно передати атмосферу, наявну в невеликій, непримітній будові з велетенським димарем на краю території табору. Крематорій... Поруч рови, де проводилися розстріли... Неподаляк мавзолей з останками жертв.

Меморіальний комплекс «Собібор», на відміну від двох попередніх сьогодні несе спокій і умиротворення. Мабуть тому, що знаходиться він зараз як і колись у лісі. Однак наразі, де колись земля дихала смертю нині ростуть квіти і панує тиша... Про те, що колись було там можна дізнатися з експозиції невеликого музею. Територію ж колишнього табору смерті зараз важко окреслити, дорога ж що веде крізь лісовий масив приводить до місця з масовими захороненнями. Там розміщено мавзолей.

Від поїздки лишилися двоє важкі враження. В Україні не доводилося зустрічати подібного плану меморіали. Пережите нашими пращурами не потрібно забувати й необхідно пам'ятати як трагічні, так і героїчні сторінки історії. Тож робота у напрямку їх меморіалізації ще попереду. Лишень би у світі нарешті запанував мир і спільне бачення подальшого розвитку людства у якому б не було місця для війни.

*Іван Капась, здобувач кафедри загальної історії,
методології і методик навчання ДВНЗ «Переяслав-
Хмельницький ДПУ ім. Григорія Сковороди»*

Дивне відчуття: після семінару у Польщі минуло чотири місяці, а досі пам'ятаю побачене і почуте, досі переживаю хвилювання та емоції. Тема наукового семінару «Історія Голокосту в Західній Україні та Східній Польщі» вже передбачає певну частину компаративістики — порівняння між європейським мірилом вшанування історії та українським. Хоч, я і притримуюсь думки: своє — завжди ближче і рідніше, але досвід, зокрема, Польщі, вчить багато чому.

Перший день семінару відбувся у Львові, де, за традицією, українську групу зустрічав Dr. Robert Kuwalek. Цього року сталося інакше. За вироком долі, польського науковця, дослідника історії євреїв під час Голокосту, весною не стало. Із повагою, дружньою любов'ю, із вдячністю згадував про свого колегу Анатолій Юхимович Подольський. Разом з п. Анатолієм переживали біль втрати і ми.

Але все-таки приємно згадати той день у Львові: лекції Анни Сусак, Василя Расевича, працівників Центру міської історії, в яких йшлося про українсько-єврейські взаємини та теренах Галіції, а також пізнавальну екскурсію містом Лева по єврейським місцям від Ольги Педан-Слепухіної та Михайла Мартиненка. А вже наступного дня ми були у Польщі...

Белжець. Звідси до України — рукою подати! Гарні краєвиди, затишне містечко! Важкість у думках викликана лише спогадом історії: у часи Другої світової тут був один з найбільших таборів смерті. Поляки знають це, пам'ятають, відчувають потребу розповісти світові про масштаби трагедії. Мабуть, це і стало поштовхом до створення Меморіалу пам'яті на місці колишнього табору. Про пам'ятні місця мені завжди було важко говорити, не можу сказати котрий кращий, котрий гірший. У будь-якому разі це — вияв свідомості, точніше усвідомлення того, що відбувалося у минулому, якими б ці події не були. Меморіал у Белжеці наповнений символікою: складена деревина — образ вагону, яким звозили євреїв у табір; чорне каміння — трупи вбитих; тунель, що до кінця звужується і стає вищим — короткий шлях життя... без порятунку...; викарбовані імена на кам'яній стелі — люди! Найбільше вражає природа: з іншої сторони табору буяє зелень, чути птахів, запах трав, там — життя, воля, але не твоя... одне слово, один погляд, один крок в ту сторону карався пострілом! На території Меморіалу знаходиться і музей: сучасний, тематично та ідейно наповнений необхідним матеріалом, дещо схожий на Музей Шоа у Єрусалимі. У приміщенні музею ми мали змогу почути виступи працівників даного комплексу — *Dr. Tomasz Haneiko, Mr. Jaroslaw Joniec*. Не можу не згадати пані Єву, яка докладно розповіла про історію табору смерті у Белжеці, про створення Меморіалу та Музею. Приємна, розумна, чарівна — вона стала гармонійним доповненням до лекційних виступів чоловіків.

Люблін. Меморіальний комплекс «Майданек». Ось де справді оживає історія... Темні бараки, пронизані протягом та сповнені стогоном, колючі дроти навколо кількакільометрової території табору, крематорій, де навіть у пустому приміщенні чуються кроки і крики людей, відчувається пекуче полум'я печі... У «Майданеку» все настільки реально, що збереглися навіть мільйони (не побоююсь цієї цифри) пар взуття, жіноче, чоловіче, дитяче... Боляче дивитися... Боляче чути... Боляче визнавати провину людства перед безвинно вбитими...

Українська група в Меморіалі на місці нацистського табору смерті Белжець

Собібор. Третє пам'ятне місце. Собібор — один із знаних таборів смерті у світі, про який пишуть у підручниках, у художніх творах, про який говорять. Всім відомо про повстання і про втечу зі Собібору. Перебуваючи тут, знову дивуюся німцям: вони такі уміли вибирати місце для знищення людей! Тихо, спокійно, навколо ліс, високі дерева, залізнична дорога, яка веде до табору смерті. Комплекс заходів щодо пам'яті історії у Собіборі теж досить цікавий: кам'яна меморіальна стеля при вході до табору, монумент, алея мертвих... Розповідь про Собібор як про тодішній табір смерті та як про сучасний меморіал ми почули від *Mr. Kschyshtova Skwirowski*.

Львів — Київ. Спіймала себе на думці, що я не знаю, де Бабин Яр. Можливо, це через те, що я не киянка і у столиці буваю не так часто, як хотілося б. Але впевнена, що більшість киян теж не знають, де це. А якщо і знають, то особливо над цим не «заморачуються», як каже молодь. Ось в чому наша відмінність від поляків! Вони знають і пам'ятають, ми не знаємо...або робимо вигляд, що не знаємо. Я не говорю про те, що треба з дня у день, цілий день ходити схилювши голови і жаліти євреїв — ні! Просто треба визнати, що історія євреїв — це і історія України, а своє треба цінувати! А ми не хочемо цього робити! Може, саме тому Україна стала легко доступною для ворогів?

Олена Бабенко,
викладач літератури, м. Миколаїв

* * *

Я трохи порушу хронологію семінару і розпочну не з першого дня нашої поїздки, а з того, що вразило найбільше. З таборів смерті. З Майданеку. Зізнаюсь, що там у мене виникло певне «роздвоєння» на «я як студентка-історик» та «я як людина». Як людині, мені було морально важко сприймати побачене: душові, газові камери, житлові бараки, крематорії. Сила-силенна взуття. Рови, де розстрілювали останніх із тих, хто ще залишався живим у таборі. Нарешті, купа попелу, перемішаного із землею — усе, що залишилось від людей. У Майданеку усюди відчувалася смерть; ти ніби бачиш тих в'язнів, чуєш крики, відчуваєш

іхній страх. Це сумно, і справило на мене дуже гнітюче враження. Але з іншого боку, мені як вже майже випускниці історичного факультету побачити усе це на власні очі було дуже цікаво. Дослідник, який «сидить» усередині мене, прагнув інформації, докладних історій про функціонування табору, про механізми реалізації «остаточного вирішення» єврейського питання... Пізніше у мене виникло запитання, яке поки залишається без відповіді: як історик, який займається темою Голокосту, вчасно «вимикати» у собі людину? «Вимикати» ті емоції, які з'являються, коли ти заглиблюєшся у тему та починаєш по-людськи перейматися жахливою долею дітей, жінок і чоловіків — та досліджувати тему відсторонено, як щось абстрактне? І чи це взагалі потрібно?...

Також для мене було відкриттям, що для вбивств сотень тисяч людей знадобилося лише кілька десятків есеїстів (у Белжеці, зокрема, працювало 37 службовців). Як нам розповіли під час лекцій, у цілому за період функціонування таборів 400 чоловік із трьох таборів смерті (не рахуючи Майданеку) знищили близько двох мільйонів євреїв. Вбивства були поставлені на конвеєр: тільки у Майданеку всього за два дні обірвали життя 17ти тисяч осіб... Важко збагнути, як світ допустив таку трагедію, чому громадськість мовчки спостерігала. Мимоволі проводиш паралелі із сучасністю... Те ж саме нещире співчуття та гучне засудження агресора. Та ж сама байдужість до людського життя з боку інших держав.

Окремо я хочу звернути увагу на те, наскільки продуманою була програма семінару. Відвідування виключно таборів смерті було б занадто важким для сприйняття, тому організатори поїздки чергували їх з екскурсіями. Крокуючи старими частинами Любліна та Замостя, ми побачили не лише чудові архітектурні пам'ятки, а й дізнались багато цікавих речей із життя єврейського народу на польських теренах. А ще, побачили цікаві приклади збереження пам'яті про минуле — фото у вікнах старих будинків, у яких раніше мешкали євреї. На них завмерли миттєвості людського життя: он чиєсь весілля, а от хтось грає на музичних інструментах... Ці світлини якимось повертають до життя після відвідин місць масових вбивств євреїв. Є щось оптимістичне у такій формі збереження пам'яті, як на мене. Гадаю, Україні варто було б запозичити цей польський досвід меморіалізації історії.

У ході однієї з таких екскурсій ми дізналися, що Люблін до війни був однією з єврейських столиць Польщі. Зараз же у місті нараховують приблизно 20–30 євреїв. Тим не менш, навіть у містечках, де після війни не залишилося єврейської громади, пам'ять про єврейське минуле зберігається. Порівнюючи із ситуацією в Україні, бачиш протилежне: громади є, а пам'яті немає. Лише завдяки громадській ініціативі відчувуються певні зрушення у сфері увічнення пам'яті про Голокост. Безперечно, не найкращим чином на цьому процесі позначається відсутність державної підтримки.

Зараз чимало говорять про толерантність, проте і досі нерідкими залишаються випадки прояву ксенофобських настроїв у суспільстві, у тому числі — нікуди не подівся антисемітизм. На побутовому рівні з тими чи іншими проявами ворожого ставлення до євреїв стикаєшся і зараз. У нас, у молоді, треба зі школи виховувати відчуття того, що представники інших народів, які проживають поруч із

нами, це добрі сусіди, а не вороги — хоча і розмовляють вони, можливо, іншими мовами, дотримуються інших звичаїв тощо. І найбільш ефективною формою для цього, на мою думку, є саме неформальна освіта (виставки, фільми, екскурсії по місцях пам'яті, розповіді очевидців, що впливають на емоційну сферу людини), а не «сухий» академізм при викладанні історії Голокосту.

Безперечно, не можна залишати поза увагою цю тему і у вищих навчальних закладах. На превеликий жаль, на нашому факультеті немає жодного спецкурсу з історії Голокосту чи навіть в цілому з єврейської історії, чи з історії геноциду; немає тематичних гуртків для студентів, які цікавляться даною темою. Звичайно, викладачі завантажені: навчальними годинами, роботою над власними темами досліджень. Але у польських науковців, які працювали з нами протягом семінару, я бачила стільки ентузіазму в очах, коли вони розповідали про долю євреїв у роки Другої світової війни, що від них заражаєшся цим ентузіазмом. З'являється переконання, що при бажанні можна встигнути все, реалізувати будь-які задуми та проекти... З'являється наснага і просто хочеться щось робити. Дуже вдячна за це усім організаторам семінару «Історія Голокосту на теренах Західної України та Польщі».

До речі, хтось із учасників семінару підрахував, що група проводила разом 18 годин на добу! І кожна із цих годин була надзвичайно насиченою та змістовною. Не буде перебільшенням сказати, що за 5 днів з УЦВІГом дізнаєшся більше, ніж за 5 років навчання у вузі! Ми не гаяли ні хвилини, навіть у автобусі, під час переїздів, відбувались обговорення побаченого, а Анатолій Юхимович розповідав цікаві факти з історії Голокосту у Польщі. Навіть наш водій пан Василь не залишився байдужим до цієї теми! Насамкінець хочу ще раз подякувати Українському центру вивчення історії Голокосту та його партнерам за можливість взяти участь у такому семінарі, отримати багато цінної інформації та познайомитися з цікавими людьми!

*Альона Стрільчук,
Дніпропетровський національний університет
імені Олеся Гончара, студентка (V курс)*

* * *

Науково-методичний семінар «Історія Голокосту на теренах Західної України та Польщі», проведений Українським центром вивчення історії Голокосту та Державним музеєм Майданек 24–29 червня 2014 р., виявився дуже цікавим, інформативним та емоційно насиченим. Тому хотілося б відзначити кілька ключових, на мій погляд, аспектів.

У першу чергу, це вдало організована програма. Львів — Белжець — Люблін — Варшава — Собібор — Влодава — Замосць — таким маршрутом рухались учасники семінару, усюди відвідуючи місця, пов'язані з єврейським минулим. Різномірний склад групи (тут були і викладачі вузів, і шкільні вчителі, і студенти), зовсім не заважав: навпаки, це сприяло обміну досвідом і стимулювало жваве обговорення побаченого і почутого. Важливо, що відвідання меморіалів та музеїв поєднувалося з лекціями та екскурсіями єврейськими місцями — це дозволило унаочнити, систематизувати, поглибити власні знання та

сформувавши комплексне уявлення не лише про Голокост, а й про різноманітні аспекти єврейське життя загалом.

Сьогодні «освіта на місцях пам'яті» у Польщі набуває все більшого поширення. Зокрема, чудовий спосіб вивчати минуле запропонували фахівці меморіалу Майданек: це т. зв. *pure education*, коли учні самі виступають у ролі екскурсоводів-провідників. Переконана, що подібні види навчання необхідно розвивати і в нашій країні.

Окремо варто відзначити високий рівень проведених лекцій та екскурсій. Ту планку, яку ще у Львові встановили п. Ольга Педан-Слепухіна, Анатолій Подольський, Василь Расевич, Михайло Мартиненко розповідями про єврейське минуле і сучасну пам'ять про нього, гідно підтримували їхні польські колеги протягом усього семінару. Працівники меморіалів Белжець — Майданек — Собібор, так само як і музею польських євреїв у Варшаві та організації Брама Гродська у Любліні — без перебільшення, це люди, віддані своїй справі. Вони занурювали нас у атмосферу єврейського життя до, під час і після Голокосту та змушували замислитися над проблемою людського вибору, гідності, ставлення до інших. Чому хтось, ризикуючи власним життям, рятує людей, а хтось добровільно допомагає у розстрілах? Що штовхає нас робити — чи не робити — якісь речі? Шокують цифри, наведені Евою Копер — усього лише близько 15–20 есецівців за пів роки існування табору Белжець перетворили його на справжню «фабрику смерті», знищивши майже п'ятсот тисяч людей! На цьому тлі ще більш вражаючими здалися історії про двох людей, яким вдалося врятуватися...

Постійно замислювалась над питанням про те, як війна змінила польську географію. Белжець, Травники, Собібор — колись це були звичайні, невеликі польські села. Проте сьогодні їхні назви асоціюються лише з Голокостом...

Відвідання меморіалів стало для мене особливо важливим, оскільки безпосередньо до кола моїх наукових інтересів належать дослідження у галузі історичної пам'яті. Розуміючи, що польська пам'ять про Голокост формувалася у відмінному від українського контексті — зокрема й через те, що приховати масові знищення людей у таборах смерті було неможливо — я не могла уникнути порівнянь. Сучасна культура пам'яті про Голокост (і загалом, про єврейське минуле) у Польщі дійсно вражає. Три табори смерті — Белжець — Майданек — Собібор — сьогодні формулюються як меморіали. І це не просто пам'ятники, зведені задля вшанування жертв Голокосту під час урочистих дат. Окрім власне меморіальної, вони виконують освітню і наукову функції та справді функціонують як «місця пам'яті». Одразу згадується ситуація довкола Бабиного Яру, де, на жаль, подібного меморіального комплексу і досі немає.

У сфері вшанування минулого у Польщі я побачила реальну підтримку державою громадських ініціатив та співпрацю суспільства із владою: для побудови музею польських євреїв у Варшаві влада виділила 200 млн. злотих, а меморіал у Белжеці на п'ятдесят відсотків створено на державні кошти. У Влодаві, невеликому містечку із десятитисячним населенням, у відреставрованій синагозі відкрито музей — і це попри те, що євреїв там немає... 2011 р. у Замосці, де фактично немає єврейського населення, теж відкрилась відремонтована синагога. У Любліні — місті, де до початку Другої світової війни мешкало сорок дві тисячі євреїв,

а сьогодні залишилося тільки 20–30 осіб — єврейське минуле увічнене у міському просторі: величезні фотографії на вікнах будівель у старому місті нагадує про людей, які колись там жили, а ліхтар біля костелу св. Войцеха ніколи не гасне на знак пошани до загиблих. Мимоволі згадуєш про культуру пам'яті в Україні, де, хоча й існують доволі потужні єврейські громади, щось подібне годі й шукати. Натомість на місці колишнього нацистському концтаборі для військовополонених Stalag 328 у Львові, де загинуло понад сто тисяч осіб, нещодавно відкрито п'ятизірковий готель «Цитадель», а на площі Синагог знаходяться сучасні кафе. Сумно, що через байдужість влади та майже повну відсутність протестів з боку української громадськості тема людських страждань стає об'єктом комерції, а минуле поволі починає забуватися.

...«Наша доля вам пересторога» — цей напис викарбовано на пам'ятнику у меморіалі Майданек. Щиро вірю, що і наша влада і громадськість усвідомлять справедливість цього вислову і важливість збереження пам'яті — хай і про таке сумне, але наше минуле.

P.S. У цьому році семінар проводився пам'яті Роберта Кувалека — людини, історика, якого я особисто не знала, але чію справу гідно продовжили його українські і польські друзі.

*Стрільчук Марина,
магістрантка історичного факультету ДНУ
імені Олеса Гончара*

Наша подорож розпочалася у Львові. Цікаву і професійну екскурсію провела для нас Ольга Педан-Слепухіна. Знайомимось із єврейськими кварталами. Із сумом дізнаємося, що на місці синагог стоять інші будівлі і, як правило, розважального характеру. На місці колишнього табору для військовополонених бачимо розкішний готель і стає уже зовсім незрозумілим, як можна жити у такому будинку та, тим паче, відпочивати, знаючи, що ця земля пам'ятає і стогін і людський, і передсмертний жак. На прахові людському — веселощі. Ні, це все-таки не по-Божому, проти-природно. Не хотілося б у такому готелі жити, яким би він не був комфортабельним та облаштованим.

Цікаві роздуми львівського науковця Василя Расевича націлюють нас на переоцінку усталених тверджень, на відхід від сірості та формування індивідуального бачення історичних реалій Другої світової війни.

Звідси, зі Львова, пролягала дорога смерті до таборів, звідки вороття вже майже і не існувало.

Белжець. Йдемо по місцях, де спинялися поїзди і везли на наругу людей звідусіль : з України, Білорусії, Польщі, інших країн — тих, які вдалося загарбати ненаситному звірові.

Спалити тіло, — каже наш гід Єва, і лишається 120 гр попелу. А попелом всіяне поле у Белжеці. По обидві сторони — прах, обведений колючим дротом. Свідки подій — поодинокі дерева на цьому сивому полі. Усередині — дорога, яка звужується поступово і веде до укриття, в якому видно лише клаптик неба.

Б'є чорне крило у віконце.
 Так тісно, світе, без тебе.
 Одна тільки блискітка сонця.
 Один лиш краєчок неба.
 Землі нам не бачити більше.
 А в нових світах спокійніше?
 За що для нас кара, навіщо?
 Один лише постріл — і тиша...

На стіні — імена людей. Їх привозили звідусіль — і про це нагадують таблички навколо рясно вкритого попелом поля.

Скільки ж всередині людини живе кровожерливості і якою є суть жертвності?

Кімната пустоти. Звісно, після розповідей Єви, багато чого налаштувало нас на роздуми.

Люди, які знаходилися у таборі Белжець в роки воєнних лихоліть, масово приймали смерть, а все ж стояли перед нею окремо, один на один.

Хто ми? Як ми сприймаємо світ? Чи здатні досягнути побачене і зрозуміти свої відчуття?

Варшава. Музей польських євреїв. Вишуканість. Модерн. В нас би теж вийшло. Вистачило б розуму. Не вистачило б грошей. Тому чи тим, хто ж чимось подібним у нас зайнявся б, довелося б пройти крізь хащі бюрократизму і постійно спотикатися об камені, розкидані задрісниками.

Пам'ятник повстанцям Варшавського гетто, встановлений у 1948 році. Героїзм і страждання. Люди, йдучи на смерть, намагалися зустріти новий світ, зберігаючи гідність. Згадується напис хлопчика у Белжеці, який пише на стіні до мами, наче кається. Одвічні істини і мученицька смерть, в якій прочитується водночас і подвижництво, і страдництво.

Архів у меморіальному комплексі Майданек.

Папки з особовими справами в'язнів, таблички з написами імен і прізвищ тих, хто знаходився під час війни у таборі Майданек. Встановлено імена 56 тисяч осіб, які тут були ув'язнені. В архіві зберігаються 2 тисячі приватних документів та 80 особистих фотознімків. Все ретельно охороняється і використовується бажаними. Є тут і окремі артефакти, спогади, аудіозвіти, документи, відеоматеріали.

Працівники музею працюють із учнями, проводять у меморіальному комплексі «Майданек» навчальні заняття. Для цього є спеціально розроблені та підготовлені для використання методичні збірки: теоретичний підручник, диск із матеріалами для практичних занять, добірка науково-популярних статей та ілюстрації — фото та артефакти.

Екскурсія. Дізнаємося, що табір існував у 1941–1944 роках. 3–4 листопада у Люблінському дистрикті було вбито всіх євреїв. 4 листопада — у Понятовому. За два дні було вбито 42 тисячі осіб. У Майданеку віддали на смерть 17 тисяч осіб на очах решти в'язнів.

Ворони над Майданеком. Земля наче здригається. 17 тисяч убито за один день, тіла спалено у крематоріях. Нас від цього віддаляють роки, але зараз ніби сталися часові зміни. Ми знову опиняємося у часі, коли йшла ця жахлива війна. Її жорстоку правду важко сприйняти. Її реалії настільки вражаючі, що навіть почуття, як помітив Мирон, заводять у психологічний ступор. Тут все конкретно, приземлено, явно, у реаліях і окремих деталях.

Крик ворона звисока.
 До неба кривава стежина.
 Війни жорстока рука.
 Людина вбиває людину.
 Жахлива правда земна,
 Мов свіжа відкрита рана.
 Обвуглена свинина.
 У серці плаче Майданек.

У пам'яті є різні відтінки. Є пережите і побачене особисто. Воно відбувалося із нами або проходило десь поблизу нас..

Є інше — те, що відбувалося з нашими батьками або ж із далекими-предалекими предками нашими. Кажуть, дуже живучими є гени, які передаються від попередніх поколінь. Носії пам'яті... Кольори у них червоні, багряні. Здається, чути у Майданеку голоси, стогін, крик і ці звуки видає сам попіл, прах.

Земля прийняла обвуглені тіла, душі полетіли до неба, до Бога. Там, на небесах, вони вивільнилися від жахів і дістали вічний спочинок. Ті, що нищили і вбивали, навпаки, приречені на вічні муки.. Тоді невідомо, кому в цьому двобої кровожерливості і жертвності дісталася перемога.

Влодава. Три фігури при вході: раввин, католицький і православний священники. Сінагога, збудована у 18 столітті. У центрі — арон-кодеш — шафа, місце, де зберігається Тора. Оформлення її дуже розкішне. За єврейською традицією, зображень людських облич у синагогах немає.

Собібор. Звідси втекли 300 в'язнів.

Алея. Висаджена ялинками, під якими камені, на яких висічені імена вбитих у цьому таборі, розташованому далеко від людського ока, в лісовій гушавині.

Дорога до неба — останній шлях приреченої людини, який вів у газову камеру.

Навкруги ліс, зелений, живий. Серед такої чудової природи, серед квітів і різнобарв'я, серед співу пташок і шелесту дерев, де віє зараз легенький вітерець, заколискуючи молоденькі юні деревця. Серед цієї лісової казки був табір, а у ньому люди, приречені на смерть.

Ялини обрамлення.
 Відгомін горя.
 У кожного каменя —
 Своя історія.
 Пам'ять позначена

Іменами.
Дивом небаченим
Вони — із нами.

Результат виховання не визначається кількістю проведених заходів. Це тонка робота. Якщо ми хочемо виростити дитину-золото, то маємо уявити золотий самородок — крупинки, з яких у вогні виплавляється і ретельно обробляється благородний метал. Це щоденна кропітка терпелива робота у родині, в школі, і в суспільному середовищі. Промінчики доброти, спів страждання, вміння відчувати чуже горе. Важливо до процесу виховання відноситися дуже від-

повідально, формуючи духовне обличчя нової людини, далекої від нищення, спрямованої на благородство.

Голокост — застереження і це стосується не лише євреїв. Всі, хто жив на нашій землі, разом писали історію України. Чи світлі й яскраві були ці сторінки?, — це залежало не від національної приналежності, а від звичайних проявів людяності. Особливо це виявлялося у скрутні часи, коли наставав час випробувань на міцність і зрілість.

Наш час потребує нової хвилі взаємоповаги, нових думок і оновленого світосприйняття. Цього не можна досягти, нехтуючи цінністю духовної і культурної спадщини.

Майданець Ірина, викладач історії, м. Луцьк

МІЖНАРОДНИЙ СЕМІНАР «ГЕНОЦИД ЄВРЕЇВ ЄВРОПИ: ІСТОРИЧНА ПЕРСПЕКТИВА ТА ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ», (БЕРЛІН, 3–8 СЕРПНЯ 2014 РОКУ)

Український центр вивчення історії Голокосту разом з Освітнім та меморіальним комплексом «Будинок Ванзейської конференції», за підтримки посольства Федеративної Республіки Німеччина в Україні, провів Четвертий Міжнародний семінар «Геноцид євреїв Європи: історична перспектива та підхід до вивчення» з 3 по 8 серпня 2014 року. Учасниками семінару були викладачі історії середніх та вищих навчальних закладах України. Семінар складався з лекцій, дискусій та відвідин меморіальних місць, пов'язаних з історією Другої світової війни та Голокосту в Німеччині.

Учасниками семінару стали вчителі загальноосвітніх шкіл, працівники вищів та інститутів післядипломної педагогічної освіти. Такий склад учасників наукового форуму де-факто відображає ту «аудиторію», котру намагається залучити до осмислення проблем геноциду євреїв Український центр вивчення історії Голокосту.

Програма семінару формувалася з трьох складових: по-перше — лекційного курсу з вивчення окремих проблем людиноненависницької політики нацистів; по-друге — практичних занять з методики викладання таких складних проблем, як геноцид; по-третє — ознайомлення з символічним простором столиці Німеччини.

Теоретичний курс, який прослухали учасники семінару, забезпечувався головним чином представником Освітнього та меморіального комплексу «Будинку Ванзейської конференції» Вольфом Кайзером. Він, зокрема, представив своє прочитання таких проблем, як «Життя німецьких євреїв до початку Голокосту», «Тема Голокосту з різних перспектив» та ін. Окремі проблемні питання геноциду євреїв (як от «Націонал-соціалістичний антисемітизм та расизм», «Прихід Гітлера до влади у спогадах його сучасників», «Думки та дії нацистських злочинців: управління та організація вбивств») В. Кайзер розкрив у час проведення ним семінарських занять. Заслугує уваги те, що представник приймаючої сторони розкрив таку малодосліджену в Україні проблему як «Переслідування націонал-соціалістами синті і рома».

Теоретичний курс, який прослухали учасники семінару, доповнився лекцією директора Українського центру вивчення історії Голокосту д-ра А. Подольського. Він проаналізував долю євреїв в контексті особливостей націонал-соціалістичного окупаційного режиму в Україні, розкрив механізми кримінальних дій СС, Вермахту та підрозділів поліції.

Практичні заняття, що запропоновані організаторами семінару, стосувалися різних тем і проводилися кількома представниками «Будинку Ванзейської конференції». Віддаючи належне цікавим задумам і представленим методам досягнення визначеної мети, які запропоновані ними учасникам української делегації, зауважу: всі вони були зорієнтовані на вчительську аудиторію. Це визначає моє єдине застереження щодо цього компоненту семінару: враховуючи склад його учасників хотілось також ознайомитися з тими методами роботи, які у викладанні Голокосту використовують представники вищів Німеччини. Думається, це було б цікавим як працівникам вищої школи України, котрі брали участь у семінарі, так і вчителям та працівникам інститутів післядипломної педагогічної освіти. Адже якісний шкільний урок, професійне донесення до учнів ключових проблем Голокосту забезпечується передусім рівнем підготовки «композиторів» навчання й історичного пізнання —

Учасники семінару під час практикуму

вчителів. Осмислюючи високо продуктивний за евристичним критерієм семінар, хочеться звернути увагу його організаторів на цей аспект моїх роздумів.

Вони зумовлені передусім досвідом викладання теми Голокосту (й ширше — порівняльного геноцидознавства) в університеті. Може із впевненістю констатувати: в умовах, коли Голодомор почав відігравати надзвичайно важливу роль у програмах підготовки вчителів, функціонування в студентській аудиторії відчуття «власного» (українського) болю як особливо печучого, значимого в функціонуванні колективного «Я», а водночас — загрози виникнення в навчальному процесі атмосфери змагання жертв, той досвід, який напрацьований західними колегами бачиться мені особливо значимим. Тим паче, що приховати гостроти проблеми українсько-єврейських взаємин у час Голокосту на сучасному етапі фактично вже не можливо. Спроба її замовчування чи бодай уникнення від обговорення при підготовці педагогічних кадрів бачиться всуціль вразливою з багатьох причин. Водночас ті, хто мають досвід висвітлення таких складних тем як міжнаціональні взаємини в час геноцидів і Голокосту зокрема в студентській аудиторії, як мені здається, поділятимуть думку щодо необхідності ознайомлення з викладанням схожих проблем західними колегами. Адже питання методики розкриття таких емоційно резонансних проблем сучасна українська педагогічна думка фактично не репрезентує.

Стосовно третього компоненту семінару — знайомства з символічним простором Берліну. Зізнаюся, ця складова справила на мене особливе враження. Можливо внаслідок того, що останнім часом цікавлюся питаннями політики пам'яті. Зокрема — формування / функціонування латентних (чи навпаки очевидних) кодів / меседжів пам'ятників, назв вулиць, композицій музеїв, котрі є «агентами» соціальної пам'яті різних груп тощо.

Поза всяким сумнівом побачене в час семінару шокувало. Моє збентеження зумовлено щонайменше двома причинами. По-перше, завдяки діяльності УЦВІГ я мав можливість ознайомитися з політикою пам'яті кількох держав (за що, користуючись можливістю, висловлюю слова щирої подяки його працівникам і безпосередньо директорів цієї авторитетної неурядової організації д-ру А. Подольському). По-друге, екстраполою побачене й осмислене на етнополітику України, здійснювану нею політику пам'яті, намагаюся зрозуміти (не)закономірності вітчизняного досвіду пошанування жертв «чужих» геноцидів (євреїв, ромів та ін.) враховуючи різні фактори. Зокрема, процесу національного відродження титульної нації держави, домінування етнічного прочитання історії України, фактору егоїзму болю тощо.

Емоційність мого сприйняття побаченого в Берліні зумовлювалася й іншим: розумінням ролі нацистської Німеччини в організації «остаточного вирішення єврейського питання» і навіть ширше — в масштабах сучасної «єврейської (не)присутності» в Європі та Україні зокрема. Адже можна із впевненістю стверджувати, що якби не геноцид євреїв сучасний соціокультурний простір нашої держави, принаймні її міст і тим паче містечок, визначався б іншими «тональностями». Такі судження зумовлювали емоційність мого сприймання побаченого в час семінару.

Не буду вдаватися в деталі коментування побаченого. Зауважу лише, що окремі архітектурні рішення творців місць пам'яті (як то монумент у пам'ять про спалення книг

10 травня 1933 р., нестандартність пам'ятника євреям Європи, що загинули в Голокості чи меморіального комплексу на станції Грюнвальд) спонукають замислюватися, співставляти побачене з тим, що вже зроблене чи слід зробити у нас, в Україні...

Зізнаюся, побачений компонент політики пам'яті — меморіальні комплекси (або інакше — місця пам'яті) в Берліні — не можуть не дивувати глибиною архітектурного задуму і витонченістю форм їх виконання. Як приклад — пам'ятник ромам, що загинули в час Другої світової війни. Невеликий за масштабами комплекс виконаний у відверто мінімалістському стилі. Проте саме цей мінімалізм спонукає до пошуку його відвідувачами авторського задуму, спроби знайти відповідь про закладені в цьому місці пам'яті тексти й контексти.

Окремої уваги заслуговують музеї — ті інститути держави, які вже ustalено трактують агентами соціальної пам'яті. З-поміж тих, що були відвідані учасниками семінару, як на мене, особливої уваги заслуговує музей «Топографії терору». Впевнений, сама його назва є провокаційною, скажу так, заманливою для тих, хто пам'ятає про минувшину. Таке ж позитивне враження справляє й знайомство з експозицією музею.

Не можу опустити увагою й того, що символічний простір Берліну формується найрізноманітнішими складовими. Шокуюче враження, скажімо, справляє пам'ятник гомосексуалістам. Нетиповість, нестандартність і, скажу так, неочікуваність запропонованої архітектором форми вшанування пам'яті жертв нацизму (поєднання сучасних технологій із «німотою» зовнішньої архітектурної форми) спонукає відвідувачів до роздумів над тим, коли й ми — сучасники новітнього перформенсу Заходу — правдиво й щиро наблизося до тих форм пошанування жертв геноцидів, які репрезентують різні держави Старого світу й США...

І на завершення — зізнання: як представник нащадків жертв Голокосту їхав у Німеччину з певним стереотипом, ймовірно навіть упередженням, що зумовлені пам'яттю батьків, тих небагатьох представників цільової групи жертв нацизму, котрим пощастило пережити лихоліття війни, старшого покоління євреїв загалом. Тому знайомство з політикою пам'яті Німеччини — а її цілком справедливо трактувати не тільки як побачене в монументальній формі, експозиціях музеїв, а й почуте від лекторів і тих, хто проводив семінарські заняття — справило шокуюче враження. Не готовий сказати чи символічний простір Берліну слід сприймати як покаєння за злочини нацизму нащадків громадян Німеччини, чи це продукт переосмислення уроків історії її політичними і культурними елітами. Проте із впевненістю можу констатувати, що пізнане в Берліні є потужним імпульсом, котрий спонукає до подальших спроб осмислення тих подій, котрі обтяжують нашу — «чужих» і «своїх» — спільну історичну пам'ять. А відтак щиро вдячний організаторам семінару за знайомство з таким щедрим «продуктом» для внутрішніх полемік і дискусій.

д.п.н. Максим Гон

Рівненський державний гуманітарний університет

Наша група українських вчителів та викладачів історії працювали у Будинку Ванзейської конференції, що у передмісті Берліну, де 20 січня 1942 року п'ятнадцять

високопосадовців з СС, НСДАП і різних міністерств нацистської Німеччини домовлялись про спільні дії для здійснення запланованої депортації та знищення європейських євреїв.

Що рухало всіма учасниками конференції у справі «остаточного вирішення єврейського питання»?

Чому вони очолили цей кривавий, насильницький процес?

Чи відчували хоч якісь докори сумління, плануючи очистити Європу від євреїв, плануючи масові вбивства?

Як частина німецького суспільства стала учасниками Голокосту?

Чому людина стає злочинцем?

Чи був вибір у нацистів?

Якою є мотивація злочинів?

Чи винен той, хто виконує злочинні накази влади?

Хто має нести відповідальність за злочини перед людством німецького націонал-соціалізму?

Ці та багато інших питань виникали протягом лекцій та екскурсій, обговорювалися під час семінарських занять та дискусій. Це було справжнє професійно-орієнтоване навчання, яке здійснює за державної підтримки Освітній та меморіальний комплекс «Будинок Ванзейської конференції». Музей пропонує молоді, учням, науковцям різноманітні можливості, щоб дізнатися про переслідування та вбивства європейських євреїв, про виникнення націонал-соціалізму, довідатись про передісторію або наслідки.

У Берліні є багато інших місць пам'яті, пов'язаних з історією Другої світової війни та Голокосту в Європі. Така культура пам'яті розвивається як на державному, так і на рівні громадянського суспільства. Таким чином відбувається усвідомлення уроків Голокосту і націонал-соціалізму, усвідомлення відповідальності влади і суспільства. Так виховується нова німецька спільнота: системно, продумано та ненав'язливо пам'ятаючи уроки минулого. Безумовно, різноманітні місця пам'яті, монументальні і зовсім маленькі, мало кого залишать байдужими. Тут людина починає думати!

Меморіал жертвам Голокосту — густий ліс із сірих квадратних глиб з бетону знаходиться у самому центрі німецької столиці, неподалік від будівлі Рейхстагу та Бранденбурзьких воріт. Він виростає із землі поступово і непомітно. Брили заввишки півметра спочатку не викликають жодного занепокоєння — так як і націонал-соціалізм спочатку здавався абсолютно безкривдним. Раптом, непомітно для себе, опиняєшся в досить незвичному оточенні. Людина, затиснута вже між височенними бетонними стовпами, губиться в холодному незатишному лабіринті.

Єврейський музей в Берліні — будівля Лібескінда у формі ламаної лінії, що принесла архітектору міжнародну славу, дає можливість в деякій мірі відчути ті негаразди, які випали на долю єврейського народу. Тільки потрапляєш всередину — втрачаєш почуття рівноваги, так як підлога музею знаходиться під нахилом, і вже з перших кроків необхідно вживати деякі зусилля для того, щоб рухатися вперед.

І зовсім маленькі «камені спотикання» — таблички про конкретну людину, що стала жертвою Голокосту. Вони розміщені на бруківці різних вулиць Берліну. Можна побачити і будинки з «пробілами». Бо тут було житло, тут жили родини, тут виховували дітей і мали свої радощі. Але чорна хвиля масових переслідувань все знищила. Це великі символи людської пам'яті, які відіграють свою застережну роль.

Вокзал Грюневальд, платформа № 17 — залізнична станція, з якої нацисти депортували 55 тис. берлінських євреїв до концтаборів. Тут багато квітів. Тут є про що говорити і мовчати. Це знакове місце проти забування.

Меморіальний комплекс Заксенхаузен — вражаючий символ перестороги від тоталітаризму, заперечення прав людини, приниження людської гідності. Почуття незахищеності перед страхітливим маховиком терору виникає відразу і стає незабутнім.

Німецько-російський музей Берлін-Карлсхорст розташований в історичному місці, що має міжнародне значення: тут в ніч з 8 на 9 травня 1945 року завершилася Друга світова війна в Європі. В присутності представників СРСР, Великобританії, США і Франції головнокомандуючі вермахту підписали беззастережну капітуляцію. Експозиції модернізовані, показують війну з урахуванням німецької та радянської точок зору. Це єдиний спільний сучасний музей, в якому колишні воєнні противники згадують історію Другої світової війни. Це чудовий черговий приклад державної музейної педагогіки, де шляхом тимчасових та постійних виставок, показів фільмів, читання, докладів, дискусій формується національна культура пам'яті.

Під час семінару не забувалися події та проблеми сучасної України. Тому ще більш актуальними виступали питання війни та миру, територіальної єдності, інформаційної війни, відповідальності політиків та простих людей, прав та захисту людини, дипломатії, компромісу та діалогу.

На прикладі педагогічної та наукової діяльності Меморіалу «Будинок Ванзейської конференції» ми побачили формування політики та культури пам'яті про жертви Голокосту в сучасній Німеччині. Формування відповідальності за пам'ять про минуле. Цей процес був досить довготривалим для німецького суспільства. Після Другої світової війни, розподілу країни, денацифікації, визнати злочини було надто важко. Значна частина німецького суспільства в роки диктаторського режиму Гітлера, в період Третього Райху (1933–1945 рр.) погодилась терпіти злочинну владу, частина співпрацювала з нацистами, багато німців були мовчазними свідками злочинів націонал-соціалізму в роки війни та окупації. Проте, були німці, які ризикували власним життям заради рятування євреїв. У повоєнні десятиліття було складно казати про всі аспекти історії Голокосту в Німеччині, далеко не всі бажали піднімати цю тему. Створення такого освітнього та наукового центру як «Будинок Ванзейської конференції» стало можливим тільки в 1991 році...

Щиро вдячна Українському центру вивчення історії Голокосту і Освітньому та меморіальному комплексу «Будинок Ванзейської конференції» за просвітництво, навчання українських вчителів, за продуману та інформаційно багату програму семінару.

Вражають лекції д. Вольфа Кайзера і д. Анатолія Подольського. Захоплює наполегливість і працьовитість Тетяни Маникіної, життєлюбність Інґрід Дамероу, тавісокий рівень професіоналізму інших колег, співробітників Меморіалу «Будинок Ванзейської конференції». Дякую за підтримку та розуміння співробітникам УЦВІґу.

Тетяна Москаленко,
викладач історії,
Черкаська область

ОСВІТНІ ПРОЕКТИ ЦЕНТРУ

ОСВІТНІЙ СЕМІНАР-ШКОЛА З ІСТОРІЇ ГОЛОКОСТУ НА ТЕРЕНАХ УКРАЇНИ (Чернігів, 17–22 серпня 2014 року)

Український центр вивчення історії Голокосту (УЦВІГ) в співпраці з Меморіалом «Яд Вашем» (Єрусалим) та за підтримки Євро-Азійського єврейського конгресу та Посольства держави Ізраїль в Україні влітку 2014 р. провів Щорічний освітній семінар-школу з історії Голокосту в Україні та проблем викладання цієї тематики в школах України. Семінар відбувся в Чернігові, його учасниками були вчителі історії та інших суспільних дисциплін середніх навчальних закладів, а також викладачі університетів з 12 областей України.

У цей трагічний для нашої держави час говорити про щось інше мало випадає. Проте семінар, організований Українським центром вивчення історії Голокосту, осмислюючи трагедію єврейського народу, викликав в учасників багато думок та почуттів, які прямо проєктувались на важке сьогодення. З 17 по 22 серпня освітяни та науковці, які представляли 12 регіонів України, мали змогу прослухати і обговорити на практикумах прекрасний набір лекцій, до яких Центр готувався майже півроку. Анатолій Подольський, Віталій Нахманович, Ноа Сігал, Наум Резниченко, Тетяна Пастушенко та Михайло Тяглий, не дивлячись на щільний графік занять: з 8:30 ранку до 21–22 години вечора — незмінно тримали увагу аудиторії, викликаючи інколи захоплення особливостями свого лекторського стилю. Лекції охоплювали широке коло цікавих питань: психологію тоталітарної держави та її громадян, культивування ворожої категорії «інших», ідеї та механізми тотального знищення, порівняння Голокосту з іншими геноцидами, особливості Голокосту на українських теренах та в європейських державах, перспективи усної історії тощо. Особливо потужну емпатію, що зрештою закономірно, викликало обговорення літератури про Голокост, кульмінацією чого став фонозапис прочитання Паулем Целаном «Фуги смерті», увімкнений після не менш проникливого декламування Наума Резниченка.

Заняття Наума Резниченка

Цілком специфічне і несподіване звучання отримала й екскурсія єврейськими пам'ятками Чернігова. Відвідання єврейського кладовища викликало суперечливі почуття... Асфальтна доріжка відокремлює дореволюційні поховання від тих, що робились в радянський час. Одна частина, з традиційними надгробками у вигляді кафедри з книгою та дерева зі свитком, знаходиться у великій «мерзоті запустіння»: купи сміття, хаші бур'янів, природне та антропоруйнування, друга ж — більш-менш прибранна, майже акуратна, але, не дивлячись на наявність зображень, безлика й стандартна, як і Радянський Союз. Інша, але, на жаль, часто бачена річ зустріла нас при відвіданні місця масового розстрілу євреїв. Табличка на стелі повідомляла, що тут загинули просто радянські громадяни. Пізніше невеликий гранітний камінь, встановлений поруч, конкретизував, що це поховання євреїв. У момент нашого приїзду сама стела, згаданий камінь та частково бетонні плити навколо були розписані подвійною руною зіг та свастикою. Непомітно хтось дістав ніж і намагався зішкрябати фарбу, хтось збігав до автомайстерні і попросив розчинну суміш, купили серветки... Поступово стихійний флешмоб захопив усіх, гранітні поверхні відтерли, а от стелу та бетонні плити не змогли. Схоже, що місць в Чернігові, до яких варто заглядати, стало одним більше.

Аудиторія семінару була доволі неоднорідною, вона складалася з вчителів історії шкіл і науковців та університетських викладачів. Проте, з іншого боку це була чудова нагода для спілкування представників двох історій: дидактичної та академічної. У свою чергу, це і великий позитив для організаторів семінару, які попри можливі складнощі, так сформували групу. У кінцевому підсумку, крім корисного досвіду, вони отримали й «випускників», що максимально широко зможуть звертатись і звертати до важких сторінок історії та пам'яті. Головна ж особливість семінару стала відчутна після його завершення. «Ті, що вижили» (як постійно жартував Анатолій Подольський з огляду на дуже щільну програму), після п'яти днів нон-стоп занурення в тему Голокосту, відчули себе не стільки розумнішими, скільки мудрішими, а це, здається, найкращий результат.

Виривання з полону теперішності дає змогу напрочуд добре відчути особливості соціального часу і простору, коли дні ніби стають довшими, учасники семінару, немов давні друзі, які завжди поруч, а від'їзд до свого міста — майже еміграція. Семінари, мабуть, так і повинні закінчуватись: переживанням подібних думок, ніж в день офіційного закриття. Хотілося б, щоб для Українського центру вивчення

історії Голокосту та його працівників завершення чернігівського семінару виглядало як один з проявів уроборосу: закономірний кінець одного з наступним початком іншого.

Наснаги і можливостей для подальших семінарів! А цей був вдалим.

*Григорій Стариков,
учасник семінару, історик, м. Київ*

Участь у освітньому семінарі-школі з історії Голокосту в Україні стала кульмінацією літньої відпустки та хорошою науковою розминкою напередодні початку чергового навчального року. Долаючи психологічний бар'єр, зумовлений низкою скептичних відгуків колег та знайомих (на кшталт «навіщо тобі це потрібно, це ж не політологія» і «скільки вже можна досліджувати цей Голокост») я все ж таки прийняв остаточне позитивне рішення на користь семінару. Не останню роль у цьому зіграла інформованість про склад лекторів, їхню значну теоретичну обізнаність із сучасними історіографічними тенденціями, недоступними у нашому вітчизняному науковому просторі, та категоричне неприйняття ідеї деяких колег, які вважають, що в Україні «наукові студії з Голокосту розвиваються аж надто інтенсивно» (які, при цьому, майже не обізнані з відповідною тематикою і сприймають означену категорію на стереотипному рівні як процес екстермінації євреїв під час Другої світової війни).

Уже вступний виступ пана Анатолія Подольського на відкритті семінару викликав значне здивування. Знайомлячи учасників із проблематикою семінару, лектор пригадав власне неприємне здивування від однієї з публіцистичних статей, в якій українців закликали брати приклад із євреїв у контексті політики вшанування жертв Голодомору: адже мовляв «нам» є чому повчитися у меморативній політиці щодо «свого» геноциду, взявши приклад із того, як «вони» шанують «їхній» Голокост. Однак здивування викликала не думка лектора, а його неприємне здивування такою інтерпретацією (здивування здивуванням), адже, спілкуючись про Голокост на побутовому рівні, відповідну соціальну категоризацію «ми» — «вони» зустрічаю майже постійно. Навіть шлях до семінару пролягав через домівку київських родичів, які, будучи високоосвіченими людьми, вже давно випромінюють побутовий антисемітизм (вірячи у світову єврейську змову, ініційований євреями Голодомор як покарання українців за погромницькі акції у 1917–1920 рр. та інші відомі штампи) і розглядають Голокост на теренах України у параметрах «ми» — «вони».

У зв'язку з цим, особливо цікавими виглядали перші лекції, присвячені дискусії щодо наявності / відсутності українських євреїв, проблеми (не)доцільності означення їх категоріями «діаспора» чи «традиційна національна меншина». Оскільки дебати навколо категоріального апарату можуть тривати вічно, цілком слушною була неодноразово висловлювана М. Тяглим та А. Подольським думка про необхідність домовлятися щодо нього. У цілому переважна більшість лекцій викликала низку рефлексій та провокувала дискусії між лекторами і учасниками семінару, роблячи його більш «живим» та «цікавим» (якщо, звісно, надмірно насичена програма не виснажувала їх, послаблюючи адекватне сприйняття матеріалу). Вважаю, що кожен учасник, під оглядом кола його наукових інтересів та мотивації, виокремив для себе найцікавіші та найваж-

ливіші теми. Висловлюючи власну суб'єктивну точку зору, відзначу кілька занять, які найбільше запам'яталися за час перебування на семінарі (що, звісно, не применшує значущості інших): «Термінологія та хронологія подій Голокосту в Європі та Україні», «Інші» категорії осіб у нацистській Німеччині. Ідеологія та дискримінація», «Еволюція ідеї тотального знищення євреїв всередині нацистського апарату. Періодизація Голокосту», «Проблема вибору у період Голокосту. Мотиви, ризики, дилеми» (особливо хотілося б відзначити методичну гру «займи позицію»), «Повоєнний світ. Повернення до життя єврейських громад та повоєнний антисемітизм на радянських теренах», «Пам'ять про Голокост в Україні. Різні види пам'ятей, конфлікти пам'яті. Заперечення Голокосту», «Відображення теми Голокосту в літературі» (як хороший емоційно-поетичний фініш для історико-політологічних дискусій, надміру зацикленних на звільненні від моральної оцінки та об'єктивізації).

Серед занять, які викликали найбільш неоднозначну оцінку і, як на мене, потребують корегування за змістом відзначу лекцію «Історія Голокосту і права людини». Заявлена у темі заняття проблематика є надзвичайно актуальною для історії Голокосту, однак, під оглядом змісту, лекція носила надміру загальний і оглядовий характер із концепції прав людини. Насправді ж було б набагато цікавіше, якби у матеріалі лекції піднімалися такі проблеми, як принцип незворотності дії негативних положень карного законодавства і Нюрберзький трибунал, криміналізація заперечення Голокосту у державах ЄС і Україна тощо. Чого варта хоча б правова дискусія навколо криміналізації заперечення Голокосту, яка у філософському виразі відбувається на стику прав людини і толерантності (де вольтеріанським ідеалам свободи слова протистоїть концепт К. Попера «в ім'я толерантності ми маємо право бути нетолерантними до нетолерантності»). Сподіваюся, що висловлені критичні зауваги не стануть публічними і жодним чином не образять лектора, вони спрямовані виключно на оптимізацію тематики подальших семінарів у майбутньому.

Науковою квінтесенцією семінару, мабуть, стала заочна дискусія, яка відбулася між його лекторами. Її можна визначити як М. Тяглий vs В. Нахманович. Мається на увазі неодноразово декларована у лекціях М. Тяглою прихильність до функціоналістської парадигми у вивченні

Під час лекції Віталія Нахмановича

Голокосту (як і пораймосу) та її безапеляційне заперечення В. Нахмановичем. Цей факт, як на мене, надав семінару не лише методичного, але й наукового характеру, чудово продемонструвавши наявність діаметрально протилежних оцінок одних і тих же процесів, що є невід'ємною рисою сучасних наукових дискусій.

Ведучи мову про тематику семінару, насамкінець хотілося б висловити деякі зауваги не лише на рахунок тих тем, які у ньому були заявлені, але й щодо того, чого він не містив і що могло б оптимізувати його тематичну структуру у майбутньому. При цьому, я цілком свідомий того, що охопити все у такій короткий проміжок часу неможливо, але, керуючись бажанням посприяти майбутнім успіхам цієї хорошої громадської ініціативи, висловлю кілька власних пропозицій.

По-перше, зважаючи на актуальність міждисциплінарних зв'язків у розвитку сучасної науки, семінар значно виграв би від наявності хоча б однієї лекції із етнопсихології. Хоча психологічні аспекти Голокосту так чи інакше згадувалися на усіх заняттях, вони озвучувалися вустами фахових істориків. Видається, що бракувало погляду професійного психолога, який зміг би поєднати тематику геноцидів із сучасними досягненнями психологічної науки (казуальна атрибуція, психологічні механізми формування етностереотипів, біхевіористські концепти «теорія перспективи», «статус-кво», «ефект володіння» — далеко неповний перелік психологічних теорій, які можна використовувати у вивченні міжетнічних відносин, особливостей формування контексту прийняття рішень в умовах геноциду тощо).

По-друге, дещо недостатню увагу було приділено такій актуальній та неоднозначній проблемі як український інтегральний націоналізм і Голокост, адже для сучасної України об'єктивна оцінка радикальних течій націоналізму минулого все ще залишається справою майбутнього.

По-третє, не менш важливими для реалій сьогодення є дискусії навколо специфіки сприйняття Голокосту (як і інших геноцидів) в умовах постмодерну. Проблема трансформації цього сприйняття у свого роду симулякр одним з перших підняв ще Ж. Бодріяр. З. Бауман значно розвинув цю проблему у дещо іншому ракурсі і вона дійсно заслуговує на увагу. Добитися емпатії, як однієї з вакцин від повторення геноцидів (що неодноразово лунало на заняттях семінару) в умовах постмодерної адіафоризації (звільнення від моральної оцінки) не так вже й легко. Живучи у світі віртуальної реальності в умовах медійного культу насильства як шоу, покоління Y (із яким доводиться працювати сучасним педагогам) навряд чи схильне надаватися емпатії у відповідь на застосування традиційних навчальних методик. Це покоління схильне до сприйняття геноцидів (як і інших актів насильства) як картинки із недавнього, але екзистенційно дуже далекого минулого, яке більше ніколи не повториться чи взагалі не є реальним (як різновид фільму жахів). У зв'язку з цим особливо актуалізуються результати психологічних досліджень, що емпірично доводять — у будь-якому сучасному місті можна знайти достатню кількість охоронців для табору смерті, якщо складуться «сприятливі обставини». Проблематика донесення цієї ймовірності втілення віртуальних жахів у реальному житті, способи цього донесення (нові методики) видається надзвичайно актуальною у контексті роботи із сучасним поколінням Y, для якого про-

сте демонстрування свідчень на телеекрані може емоційно сприйматися як різновид фільму жахів із популярного нині жанру псевдодокументального кіно.

Не менш важливим у цьому контексті є і виклик інфляції категорій «геноцид», «антисемітизм» та «Голокост», відповідь на який поки що не вдалося знайти. Тут вже із особистого суб'єктивного досвіду вважаю цю проблему вартою уваги, адже, як на мене, саме надміру часте та не завжди доцільне послуговування цими термінами і є причиною виникнення стереотипу, що студії з Голокосту в Україні розвиваються надміру інтенсивно і, мовляв, «скільки вже можна досліджувати цей Голокост». Як вдало підмітив литовський філософ Л. Донскіс, квінтесенцією процесу девальвації «голокосту» як терміну стало вживання одним американським журналістом словосполучення «голокост індичок» напередодні Дня подяки.

Одним із учасників подіумної дискусії із проблематики пам'яті, паном Артуром Фредекіндом, було мимоволі озвучено (але, здається, до кінця так і не визначено) ще одну проблему, яка граничить із стереотипізацією Голокосту. Під науковим оглядом її можна визначити як схизмогенетичні аспекти сприйняття Голокосту, а у вимірі побутового антисемітизму: «невже євреям все дозволено тільки тому, що вони колись пережили Голокост». Схильність єврейського середовища реагувати на будь-яку зовнішню критику звинуваченнями в антисемітизмі свого часу вдало підмітив О. Ростовцев (не дивлячись на всі критичні зауваги до тієї провокативної статті, здається що саму суть проблеми сучасних українсько-єврейських взаємин він окреслив правильно). В інтерпретації З. Баумана схизмогенетичні аспекти геноциду полягають у надзвичайно небезпечному сприйнятті «вчорашньої» катастрофи як середньовічної індульгенції, що виправдовує всі гріхи дня «завтрішнього» (тому згаданий у подіумній дискусії сучасний «німецький антизраїлізм» не обов'язково має відношення до Голокосту і не варто пригадувати геноцид, якщо німцям не подобаються певні геополітичні реалії на Близькому Сході). Означена проблема дійсно має місце у глибинних філософських дискусіях і тяжіє над усіма націями, що пережили геноцид, однак несе в собі серйозну загрозу довільної інтерпретації на побутовому рівні. Тому у випадку ролі Голокосту в українсько-єврейських взаєминах, його схизмогенетичні аспекти відносяться більше до етнічних українців. Тому висновки О. Ростовцева варто якщо не «перевернути з ніг на голову», то доповнити українським контекстом проблеми. Маємо справу й з інтерактивним винайденням такої проблеми в українському етнічному середовищі через конструювання гаданого образу сприйняття Голокосту євреями.

І це вже приводить мене до проблеми, озвученої на початку своїх рефлексій. Вписування євреїв у контекст «подвійного геноциду» як жертв Голокосту і співучасників злочинів комуністичного режиму є надзвичайно небезпечною тенденцією, що вже давно усталилася у Східній Європі. Таке сприйняття геноцидів на теренах України як ніби Голокост стосується лише євреїв, а Голодомор лише українців, є історичною нісенітницею, що породжує небезпечні стереотипи. Мабуть саме тому варто особливо підкреслити значущість лекції пані Ноа Сігал, присвяченій повоєнному антисемітизму на радянських теренах. Організаторам семінару ж хотілося б побажати продовжувати акцентувати

увагу не лише на історії Голокосту, але і витоках формування сучасних стереотипів про Голокост (можливо, навіть виокремити це в окрему подіумну дискусію).

Насамкінець хотілося б дати відповідь на запитання, яке лунало на підсумковому засіданні: що ви отримали від цього освітнього семінару-школи? Можу виокремити принаймні три важливі аспекти. По-перше, звісно нові знання із методології вивчення та методики викладання Голокосту. По-друге, інформацію про те, із яких джерел можна отримати нові знання. І, по-третє, перефразовуючи відомий афоризм Екзюпері, те найбільше, що було отримано від семінару, це радість інтелектуального спілкування у середовищі, де можна із розумінням вільно вести дискусії (подекуди забуваючи про визначений регламент, що, мабуть, особливо стосується автора цих рефлексій). У цьому контексті семінар перетворився у свого роду острів, на якому ніби зникли всі ті стереотипні (іронічні, дратівливі) оцінки Голокосту, (що змушують обережніше формулювати думки в звичних умовах), які оточують кожного дня у провінційному рівненському академічному середовищі. Тому хочеться побажати організаторам і надалі успішно проводити подібні заходи, адже українські студії з історії Голокосту будуть не лише актуальними, але навіть нагально необхідними принаймні до тих пір, поки звучатимуть тези про «наш» Голодомор та «їхній» Голокост.

Петро Долганов, к.і.н.

Рівненський державний гуманітарний університет

Семінар-школа став настоящим научным марафонским испытанием, настолько насыщенной оказалась его программа: лекции, практические занятия, беседы с научными специалистами, коллегами, презентации учебной и научной литературы, просмотр и обсуждение документальных фильмов, тематические экскурсии памятными местами.

Во время занятий участники много дискутировали, поднимали непростые исторические вопросы, проводили параллели с сегодняшней действительностью, обсуждали актуальные проблемы образования и, конечно же, делились опытом. По окончании почти недельного марафона,

Учасники семінару-школи в м. Чернігів

участники, набравшись новых знаний и знакомств, увозили домой самые глубокие впечатления.

Огромную благодарность выражаем директору Центра, кандидату исторических наук Анатолию Подольскому, его незаменимым помощницам Жанне Подольской и Нелли Ющенко, сотрудникам Центра Виталию Боброву и Михаилу Тяглову за высокую организацию семинара (есть чему поучиться и взять на заметку), за великолепные лекции и уникальный материал. Спасибо также Николаю Тимкову, Науму Резниченко, Ноа Сигал, Татьяне Пастушенко, Артуру Фредекнду, Виталию Нахмановичу и другим за добрые и интересные встречи.

После общения в подобной атмосфере ловишь себя на том, что надо двигаться вперед, надо создавать полезное, познавать новое. Подобные мероприятия — это весомый и мощный толчок-побуждение к восстановлению исторической справедливости и сохранению памяти.

*Илья Терновой, Людмила Ташкевич
учителя школы Аскании-Нова,
Херсонская область*

ПРОЕКТ

«ЗАХИСТИМО ПАМ'ЯТЬ. ЗАХИСТ ТА МЕМОРІАЛІЗАЦІЯ МІСЦЬ МАСОВИХ ПОХОВАНЬ ЄВРЕЇВ УКРАЇНИ ПЕРІОДУ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ»

Уже завершается третий рік роботи у міжнародному проекті «Захист та меморіалізація масових поховань євреїв України періоду Другої Світової війни». Проект передбачає злагоджену діяльність різних учасників і виконання завдань: дослідження архівних матеріалів, збирання свідчень очевидців подій, пошукові, проектні та будівельні роботи по створенню меморіалів на місцях трагедії, освітні заходи. Освітні заходи у цьому проекті відіграють особливо важливу роль. Вони стимулюють інтерес місцевих громад, учителів, учнів, інших мешканців сіл і міст, що задіяні у проекті, дізнатися більше про історію своєї Батьківщини та вшанувати пам'ять знищеної нацистами місцевої єврейської громади.

У п'яти пілотних місцях проекту, у селах Бахів, Прохід, Кисилін (Волинської області), Острожець (Рівненської області) та у місті Рава-Руська (Львівської області) уже розпочались роботи по облаштуванню меморіалів на місцях масового знищення євреїв під час подій Голокосту. Через півроку ці меморіали будуть урочисто відкриті. І тут постає питання: «А що далі? Що робити з цією увічненою пам'яттю? Яке послання прийдешнім поколінням людей вона несе?»

Відповіді на ці запитання допоможе знайти освітня частина проекту. У 2013 році до участі у освітніх семінарах були залучені десятки учителів та учнів. На початку це була група просто зацікавлених осіб. Дехто з них

ніколи і нічого не чув про Голокост, майже нічого не знав про життя єврейської громади у своїй місцевості. Але це були люди вмотивовані взяти про це більше. Вони здійснювали міні проекти, підтримані Берлінським офісом Американського Єврейського комітету. У результаті піврічної дослідницької діяльності учителів і учнів були створені краєзнавчі брошури, буклети, туристичні карти, виставки, презентації, зібрані відео інтерв'ю. Змінилися і самі учасники проекту. Вони склали тісне коло однодумців, людей, які добре розуміють значення збереження пам'яті про події Голокосту, бачать перспективи своєї дослідницької, просвітницької діяльності у місцевій громаді, прагнуть зробити більше.

Під час візиту до майбутнього Меморіалу в Раві-Руській

Влітку 2014 року продовжилися активні освітні заходи в проекті. Коло учасників значно розширилося. До вже досвідчених учителів і учнів доєдналися нові люди. Потрібно зазначити, що це були вже переважно учасники, добре обізнані у темі і заходах проекту.

24–28 серпня 2014 року відбувся виїзний семінар учителів — учасників проекту. У плані семінару були лекції Анатолія Подольського та Михайла Тяглого, практикуми, проведені Віталієм Бобровим та Ольгою Педан, які дали можливість поглибити знання по темі: термінології та хронології подій, і попрацювати з різноманітними історичними джерелами: спогадами очевидців, ресурсами інтернету, дослідницькою літературою, документальними фільмами. Особлива увага була приділена вивченню подій Голокосту на місцевому матеріалі пілотних регіонів.

Семінар проходив у Луцьку та Львові. Це був справжній семінар «на колесах», адже учасники мали змогу відвідати усі п'ять місць, де уже почалося спорудження меморіалів. Перебуваючи на місцях подій, учасники продовжували працювати з історичними документами, спогадами і свідченнями. Така діяльність принесла в роботу семінару особливе відчуття причетності до історії, коли саме місце промовляє до людей. Ця частина семінару викликала особливе схвилювання учасників. У селі Бахів учасники семінару зустрілися з менеджером проекту Олександром Вроблевською та рабином Джо Шиком, які спостерігали за проведенням земляних робіт на місці майбутнього меморіалу. Відбулася цікава бесіда, яка значно розширила знання про єврейські світоглядні та релігійні традиції.

Надзвичайно цікавою була екскурсія місцями Голокосту у місті Луцьку, яка розпочалася з відвідування центру Луцької єврейської громади. Багато нового узнали учасники, спілкуючись з її лідером Сергієм Швардовським.

У Львові семінар завершувався обговоренням перспектив і планів на майбутнє після відвідування меморіалу у Раві-Руській.

31 жовтня — 2 листопада в Києві відбувся перший поглиблений семінар для учнів. Робота семінару проходила на базі Київського Єврейського культурного центру. Суттєво змінився склад учасників учнівських команд з пілотних областей. На початку проекту учасниками були учні 10–11 класів. Тепер вік учасників коливався від 12 до 18 років, від учнів 7 класів до студентів педагогічних вузів. Це дуже знаковий показник. Адже вчителі залучили до проекту школярів з розрахунком на їхню більш тривалу, а відтак, і поглиблену участь у проекті. Участь студентів, майбутніх педагогів, дає надію, що робота на меморіальних місцях не припиниться після завершення проекту і стане частиною навчально-виховної роботи у школі. Поєднання учасників різного віку внесло в роботу семінару дуже цікаві акценти. Лекції Анатолія Подольського та Михайла Тяглого були адаптовані для різновікового сприйняття, а практичні заняття, які проводили Микола Тімков та Ольга Педан давали можливість висловити і почути різні думки і позиції. Робота в групах була організована так, що кожного разу учасники мали приєднатися до товариства ще незнайомих їм людей.

Висловлюючи свої очікування від семінару, учасники говорили про бажання познайомитися з досвідом роботи колег, здобути нові знання і знайомства. І хоча для молодших учасників теоретичні лекції були дещо складними, але очевидним було прагнення взяти більше місцевої історії, стати її дослідником, прочитати документи, які ще чекають у архівах, зібрати свідчення односельців, які пам'ятають минуле.

Великий інтерес викликав перегляд і обговорення фільму «Якщо ти виживеш» (Історія Шмуеля Шило, єврейського хлопчика, який вижив і врятувався у окупованому Луцьку).

Іншою хвилюючою подією була організована екскурсія до Бабиного Яру, яку провів відомий київський краєзнавець Михайло Кальницький. Обговорення екскурсії

Під час екскурсії до Бабиного яру, м. Київ

дало учасникам важливе розуміння того, що меморіал, це не просто набір пам'ятників у знакових місцях. Для того, щоб пам'ятник став меморіалом, необхідно, щоб його супроводжувало різноманітне інформаційне забезпечення — інформаційні стенди, буклети, карти, експозиції та екскурсійна робота, а відтак, має діяти освітній-інформаційний центр. Важливою є системна державна політика збереження пам'яті про загиблих співгромадян та державна підтримка освітньої та виховної роботи. Необхідною є співпраця місцевої влади, громади, школи і церкви на місцевому рівні для меморіалізації та підтримання в належному стані пам'ятних місць. Потрібна активна позиція молодого покоління, бажання знати історію свого краю, оволодіння навичками дослідницької роботи, збирання усної історії.

Розмірковуючи про плани на майбутнє, учасники семінару обмінювалися ідеями того, що і як можна зробити, щоб пам'ятники у їхніх рідних містах і селах стали справжніми меморіалами. Результатом практичної діяльності в проєкті мають стати нові учнівські дослідження та презентації. І, коли меморіали у пілотних селах і містах будуть споруджені, учні і вчителі, що пройшли навчання і обмін досвідом на семінарах Українського Центру вивчення історії Голокосту, зможуть долучитися до урочистостей та передавати набутий досвід своїм колегам і одноліткам.

Ольга Педан-Слепухіна,
викладач історії, освітній співкоординатор проєкту,
м. Львів

НАУКОВІ ЗАХОДИ З ІСТОРІЇ ГЕНОЦИДУ РОМІВ

«ДІК І НА БІСТЕР» / «ДИВИСЬ І ПАМ'ЯТАЙ»

У багатьох державах Європи 2 серпня відзначають на офіційному рівні як День вшанування пам'яті жертв нацистського геноциду ромів 1933–1945 років, внаслідок якого загинуло, за різними сучасними оцінками, від понад 200 тисяч до 500 тисяч ромів з різних країн, що перебували під окупацією націонал-соціалістичної Німеччини або в союзі з нею. Такий день було встановлено і в Україні постановою Верховної Ради України № 2085-IV від 8 жовтня 2004 року.

Уже не перший рік Міжнародна ромська молодіжна мережа «Терніве» з центром у Берліні щорічно проводить церемонію вшанування пам'яті ромів у нацистському таборі смерті Аушвіц-Біркенау. Саме 2 серпня 1944 р. в Біркенау нацистами був зліквідований так званий «Zigeunerlager» («циганський табір»), а його останніх в'язнів — близько 3 тисячі чоловіків, жінок та дітей — було вбито в газовій камері та спалено у крематорії цієї «фабрики смерті».

Щорічна акція з вшанування пам'яті ромських жертв має на меті підвищити рівень обізнаності молоді про нацистський геноцид ромів, посилити солідарність між ромами та неромами для кращого усвідомлення таких явищ, як ксенофобія й нетерпимість, і засобів протистояння їм. Учасники — ромські активісти та представники інших національностей із різних європейських країн — мають змогу відвідати наукові лекції та семінари з різних аспектів ромської історії та культури, особисто поспілкуватися з відомими науковцями, правозахисниками, політиками та громадськими діячами, а також дізнатися більше про трагічні сторінки нацистської антиромської політики й особисто вшанувати пам'ять ромів, які загинули в газовій камері табору «Аушвіц-Біркенау», а також в інших частинах Європи.

Рік від року кількість учасників міжнародного заходу з вшанування жертв геноциду дедалі зростає. Цього літа молодь з України, як роми, так і активісти неромського походження, вперше мали змогу долучитися до кількаденного марафону подій в Кракові-Аушвіці, загальна кількість учасників якого наближалася до 1000 осіб з майже 20 країн Європи та інших частин світу. Участь української делегації цього року стала можливою завдяки підтримки Ромської програмної ініціативи Міжнародного фонду «Відродження».

Кульмінацією низки цих подій була власне урочиста церемонія вшанування пам'яті жертв геноциду ромів, яка відбулася 2 серпня 2014 року біля пам'ятнику на місці залишків «циганського бараку» у таборі Біркенау, та у якій, поряд з представниками польської та німецької ромських громад, взяли участь численні високопосадовці урядів багатьох країн та європейських структур. Поряд з цим, події кількаденного формату було побудовано таким чином, аби надати учасникам можливість отримати якомога більше знань про життя та загибель ромів різних країн Європи — шляхом участі у різноманітних освітніх, формальних і неформальних — заходах, що відбувалися у Краківському педагогічному університеті. Учасники мали можливість обирати з-поміж

Виступ Михайла Тяглого в Кракові, 2 серпня 2014 р.

різних лекцій, курсів, зустрічей та обговорень різних аспектів ромської історії та культури, а також різноманітних сторінок історії нацистського панування та питань про проблематику, пов'язану з ксенофобією, нетерпимістю, расизмом — тобто, тими явищами, які залишаються актуальними і у сьогоднішні дні. Програма заходу 31 липня — 1 серпня складалася з науково-освітньої конференції, яку теж були вільні обрати для відвідань учасники, а також низки курсів, розрахованих саме на молодих відвідувачів зустрічі відповідно до їхніх видів діяльності та професійних інтересів. Кожна з ромських або неромських організацій, які брали участь у заході, скористувалися нагодою представити свою діяльність під час Соціального форуму, або Майданчику молодіжних ініціатив, на яких жваво обговорювалися проблеми, пов'язані з сучасним становищем ромів у різних країнах або подекуди дискримінаційні заходи щодо ромів з боку влади та навколишнього суспільства та засоби протистояння їм. На додаток до інтенсивної активності протягом дня, усі бажані мали змогу кожного вечора відвідати різноманітні заходи з ромської культури — концерти, виставки або презентації — що одночасно відбувалися в різних місцях Кракова та навіть у Блоня парку неподалік від величезного гостинного гуртожитку Педагогічного університету, у якому розташувалися відвідувачі церемонії вшанування пам'яті.

Українська група разом з координатором подорожі, науковим співробітником Українського центру вивчення історії Голокосту Михайлом Тягим складалася з дев'яти учасників. Ознайомитися з тим, які викликала думки та справила враження ця подорож на небайдужих молодих громадян України — як ромів, так і представників інших національностей, пропонуємо читачам «із перших рук» — з власних відгуків учасників церемонії.

Коли я дізналася про програму поїздки для вшанування пам'яті геноциду ромів, я захотіла взяти участь, щоб поглибити свої знання. Мені здається важливим, щоб в цьому заході брали участь представники не тільки ромської громади, а й не роми, позаяк спілкуючись один з одним, разом шукаючи відповіді на проблеми сучасності, ми краще пізнаємо співрозмовників. Це також допомагає нам долати стереотипи, оскільки, на мою думку, вони формуються радше від незнання один одного. Мені сподобалось, що маючи за головний орієнтир вшанування ромського геноциду, організатори підготували настільки широку програму. Перед нами було різноманітня тренінгів з історії геноциду, історії окремих представників громади, ромських пісень, присвячених трагедії ромів, мови ромів. Важливо також, що ми могли обговорити сучасні проблеми ромів, наприклад дискримінацію ромів у мас-медіа. Варто зазначити, що в програмі були тренінги з прав людини, а також з теорії, оскільки оперуючи таким поняттям, як «геноцид», наприклад, треба достеменно розуміти його значення. Шкода, що з такої кількості варіацій ми могли обрати тільки по два тренінги на кожен день. Було дуже важко зупинитися лише на двох, бо всі вони були варті уваги.

На занятті «Що таке геноцид?» ми розглядали теоретичну основу цього поняття, дізналися історію його виникнення, вивчали вісім стадій геноциду, разом шукали способи подолати дискримінацію.

У той самий день я відвідала також заняття з ромських пісень та віршів, присвячених ромській трагедії. Відчувалося, наскільки важливою є ця тема для автора Хрісто Кучукова, він дійсно живе нею. Ми отримали змогу послухати аутентичні пісні, присвячені трагедії ромського народу.

Тренінг з проблематики дискримінації ромів в німецьких засобах масової інформації справив на мене велике враження, оскільки в контексті інформаційної війни України з Росією побачити, що в Німеччині використовується така сама методика впливу на свідомість читачів та глядачів, було дуже дивно. Наш викладач Маркус Енд, який давно займається цим питанням, показав нам численні приклади підміни понять, або використання одної і тої самої картинки для різних подій, сплутування та неувagi до фактів — все те, що ми спостерігаємо сьогодні в нашій ситуації.

Дуже цікавою була лекція професора Герхарда Баумгартнера про жертви ромського табору в гетто Ліцманштадт в Лодзі. Лектор розповідав про ромів австрійської провінції Бургенланду та про їхню дискримінацію ще задовго до нацистського режиму. Ромське населення цього регіону ще з 1912 року систематично реєструвала та фотографувала поліція. Роми цього регіону були не кочівниками, а сільсько-господарськими робочими. Фотографії першої половини ХХ століття, які нам показували, майже не збігаються зі стереотипним образом ромів, який кожен має в своїй голові. Я захоплююся нашим лектором, якому довелося проводити заняття трьома мовами (німецькою, угорською та англійською), бо не всі знали англійську, і хотіла би порадижити налагодити роботу перекладачів чи волонтерів-перекладачів на проєкті, оскільки дуже важко перекладати самого себе два рази. Шкода, що не всі учасники знали англійську, це значно б полегшило проведення проєкту.

Мені дуже сумно визнавати, що не всім учасникам було цікаво на тренінгових заняттях. Дехто був взагалі неуважний чи зайнятий своїми справами, хоча цей захід був розрахований насамперед для них. Нажаль, в нашому світі ніхто не буде опікуватися нами окрім нас самих. Враховуючи той факт, що в ромів, як і в нас, кримських татар, немає своєї держави, то нашим народам як нікому іншому треба знати свою історію та культуру, щоб вміти себе захистити.

«Соціальний форум», який проводився у другій половині дня щоденно, був важливий, бо давав нам змогу в неформальному оточенні познайомитися, поспілкуватися один з одним, дізнатися, як і чим живуть роми в різних країнах. Цікаво було спостерігати за ромською молоддю, за тим, як представники одного народу іноді переходять на англійську, бо живуть у різних країнах і не всі володіють досконально ромською мовою.

Головною подією нашого проєкту була подорож до таборів Аушвіц I та Біркенау. Я намагалася психологічно підготувати себе до цієї події, але читати і дивитися фільми — це все ж не те, що відвідати концентраційний табір і табір смерті та побачити все на власні очі. Мені важко описати ті почуття, що були під час екскурсії, але фізично в мене бігали мурашки по шкірі від того, що я чула від нашого екскурсовода. В голові не вкладається той цинізм і нелюдність нацистського режиму, які в

масштабах всесвітньої історії існували не зовсім давно. Найжахливіше те, що це не була спонтанна акція винищення певних груп людей, це робилось планомірно, а ксенофобські уявлення вбивались людям в голову не за один рік. Ще більше мене лякає те, що на жажіттях Другої світової війни страшна історія світу не закінчилася. Кількість трагедій, які відбулися по всьому світу через нетерпимість одних людей до інших, після Голокосту не обмежується спонтанними випадками. Від розуміння того, що ми, досить молоді люди, застали геноцид в Руанді чи Сребрениці у 1990-х роках, стає моторошно. Ба навіть те, що відбувається в світі, зокрема і в нашій країні зараз, має наштовхнути нас на те, що треба замислитися про наше сьогодення і майбутнє, яке не можливо без міжкультурного діалогу.

Організувати захід на майже тисячу учасників — це дуже відповідальна і нелегка справа. Хоча в технічних питаннях були певні недоліки, але я дуже вдячна за можливість взяти участь у такій важливій події.

*Ельзара Галімова,
студентка факультету філології НАУКМА, Київ*

Візит мені дуже сподобався. Він виявився не тільки цікавим, але й змістовним. Ця щорічна акція має на меті підвищити рівень обізнаності молоді про нацистський геноцид ромів, посилити солідарність серед ромів для кращого усвідомлення таких явищ, як ксенофобія й нетерпимість, і засобів протистояння їм. Тому ця акція є дуже актуальною в нинішній час.

Цього року до Кракова приїхало близько 700 осіб: активна ромська молодь та представники інших національностей із різних країн світу (Польщі, Словаччини, Сербії, Македонії, Румунії, Франції, Німеччини, Австрії, Угорщини, Іспанії, Ізраїлю, України та США). Атмосфера була дуже приязна та дружня. Я особисто мав змогу поспілкуватися з молоддю з різних куточків Європи й Америки. Це дуже корисний досвід, який дозволяє не лише налагоджувати професійні зв'язки з представниками інших країн, брати участь у міжнародних проектах, а й знаходити нових друзів.

Усього наш візит тривав 5 днів — з 30 липня по 3 серпня. Перший день було урочисте відкриття, під час якого гості з різних країн знайомились один з одним. Наступні два дні дійсно були дуже насиченими. У першій половині дня ми працювали по групах, обговорюючи різні теми, щодо геноциду ромського населення під час Другої світової війни. А по обіді — мали змогу долучитися до ромського народного мистецтва. Нам демонстрували ромський театр, танці і пісні, були і різноманітні фотовиставки. Та найбільше вражень залишилося від екскурсії до музею Аушвіц-Біркенау, що знаходиться біля польського містечка Освенціма.

Так. Це жахливе місце, яке вносить власні корективи у світогляд кожного, хто там побував. Я переконався у цьому на власному прикладі. Мороз по шкірі викликали розповіді екскурсовода про те, як жили і як помирали в'язні в концтаборі. Я на власні очі бачив бараки, де в нелюдських умовах мешкали приречені на смерть, навіть речі, які залишилися тут після них. На території табору досі височіють залишки газових камер і крематоріїв, у яких нацисти безпощадно вбивали людей.

Одна справа читати про це все в підручниках з історії і зовсім інша — на власні очі побачити всю цю гігантську чітко сплановану машину смерті. Тільки після цього починаєш розуміти до кінця наскільки важливо дотримуватись толерантності і терпимості в суспільстві та не допускати будь-яких проявів ксенофобії, расової, релігійної, національної та інших дискримінацій. Наскільки важливо просто берегти життя. Жахливі уроки минулого не потрібно забувати.

Я дуже задоволений поїздкою — спілкуванням з активною і творчою молоддю з-за кордону, знайомством з багатою ромською культурою, навіть відвідуванням концтабору — це важливим життєвим досвідом. Я вдячний організаторам заходу, адже вони реалізують дуже потрібний і актуальний проект. А без керівника української делегації Михайла Тяглого, який організував і забезпечив поїздку, наша молодь взагалі не потрапила б на міжнародну акцію такого масштабу! І, насамкінець, варто відмітити активність всіх учасників цієї зустрічі, адже кожен з них зробив свій вклад у справу глибокого розуміння і дослідження геноциду ромського народу.

*Олексій Літвінов,
головний спеціаліст відділу з питань молодіжної
політики управління молоді та спорту Кіровоградської
облдержадміністрації, Кіровоград.*

На заході, що організувала молодіжна ромська організація «Тегпуре», я побачила різносторонніх представників моєї національності. Деякі з них розповідали мені про свої проблеми, навчання, побут, культуру, родину. Всі вони були різними, але в той же час однаковими. Ми обмінювалися думками на різних діалектах, розуміючи один одного. Я дивлялася в їхні обличчя і вбачала відлуння предків. Я знайомила з новою для себе, не характерною для російських ромен музикою та танцями. Іноді мені здавалося, що це щось зовсім мені не рідне. Чомусь все, що я бачила, я порівнювала з тим осередком, в якому я виросла. Моя душа підказувала, що не даремно я порівнюю. Тому що коли людина порівнює, вона однозначно робить акцент на ідентичності. Мене не покидала нав'язлива думка. Чому роми залитися ромами? Чому не відбулося асиміляції з титульною нацією в країнах проживання? Як можна пояснити цей феномен? Чому нація, яка зазнала стільки горя, не залишає своє коріння? Через деякий час мої думки знайшли відповідь на поставлені питання.

На протигагу схожості мови, культури, світосприйняття постає не подібність, не близькість, а саме тотожність нашого минулого. Адже геноцид загрибав своєю безжальною лапою всіх без виключення ромів. Наше окроплене кров'ю горе зробило з нас тих, ким є сьогодні. Ми маємо спільне горе, яке знищило цілі покоління. Найбільше мене вразило спілкування з жертвами табору смерті Біркенау (Аушвіц-2). Мені довелося почути історію одного, на перший погляд дуже колоритного та повного життя чоловіка. Його ім'я Іон Добрін. Через велику кількість людей в аудиторії дуже важко було почути перекладача. Тому всю інформацію прийшлося сприймати на його рідній мові. Йому було дуже важко все згадувати. Іноді він замовкав, а за нього говорили його сльози. Не дивлячись на мовний бар'єр, моя свідомість перейняла усю суть його життя. Від почутого моє серце кричало, а очі були водо-

спадом його сподівань. Абсолютно ніхто не заслуговує мати у своїй голові подібного роду спогади. Для сучасного покоління це лише спогади літніх людей, а для жертв — це викарбована на серці туга.

Я щиро вдячна за те, що мені випав шанс відвідати такий захід. Маю надію на те, що з України з кожним роком будуть відвідувати місця пам'яті жертв геноциду ромів дедалі більше людей. Бо ця проблема торкається не тільки ромів, а і оточення, без якого вони не можуть існувати. Ми повинні тримати історію свого народу у власній пам'яті та передавати це як мову, яка тримається лише на традиціях, за відсутності писемності.

А в своїй родині та громаді я скажу: «Дикхен-те набі-стрен!», що одразу буде викликати певну асоціацію...

Віола Попенко, студентка

Національного університету харчових технологій, Київ

Особливий акцент організатори робили на зустрічах та спілкуванні молодих людей з циганами, які пережили ув'язнення в таборі. Це дало змогу не лише опанувати історичними фактами, а й отримати більш близький, емоційний досвід і краще розуміння умов, в яких перебували рома та сінті в роки II Світової війни. Окрім створення простору для обміну травматичним досвідом, цей діалог між поколіннями був задуманий як спроба компенсувати порожнечу, наявну в історичних дослідженнях за останні сімдесят років. Ми також маємо надію, що це спілкування спонукає молодих учасників активізувати свої сили в галузі досліджень з усної історії і в своїх громадах зібрати спогади тих, хто вижив. Вже в ході роботи круглих столів учасники брали активну участь в обговоренні значення пам'яті геноциду і ролі молодого покоління у збереженні та конструюванні колективної пам'яті.

Міжнародна конференція «Освіта для пам'яті геноциду ромів», що, як уже зазначалося, тривала 31 липня — 1 серпня, об'єднала близько 80 експертів та представників зацікавлених НУО, які обговорювали стратегії вшанування пам'яті жертв геноциду, а також ділитися успішними практиками та навчально-методичними підручниками. Одним із завдань конференції було сприяння налагодженню співпраці між дослідниками, експертами, журналістами, діячами освіти, і особливо з ромами і їх молодіжними організаціями.

Необхідність обговорення саме цих питань зумовлена об'єктивними причинами — адже геноцид рома та сінті досі лишається не визнаним в багатьох країнах і в формальних і неформальних освітніх установах, що унеможливує використання освітню цінність та істинне значення меморіальних заходах особливо для молодого покоління.

Так, гідним прикладом для наслідування може слугувати освітній проект, що реалізується на базі Етнографічного музею в Тарнові, де функціонує перша у світі постійна виставка, присвячена історії та культурі рома. Тут проводяться регулярні зустрічі ромських дітей (а також їхніх неромських товаришів), під час яких через безпосередній контакт зі спадщиною своїх предків циганські діти мають змогу усвідомити себе частиною окремого народу. Водночас вони зростають в очах своїх товаришів, адже як виявляється, теж мають власну історію та багату культуру.

Найпершим і найбільш вагомим результатом даного заходу, як на мене, стала безцінна можливість, яку отримав кожен з нас, молодих учасників — можливість осмислити та усвідомити, чим є Аушвіц не лише для його громади, а й для нього особисто.

Досить промовистими в цьому контексті будуть слова Драгана Радосавлевича, президента НУО «Голоси меншин» (Сербія): «Освенцим є не тільки одним з нацистських концентраційних таборів..., в якому постраждала група ув'язнених під час війни. Ні, Освенцим — братська могила ромської нації; Освенцим є смерть і кінець існування нації рома. Сьогодні, зі сльозами на очах, ми пам'ятаємо всіх тих, хто не мали можливості жити до наступного ранку тільки тому, що вони були циганами. Нині з сумом і болем в серці, але з високо піднятою головою, ми йдемо вперед з гордістю, як нація — нація рома, яка чинила опір найбільшому злу і продовжувала свою ходу шляхами історії.

Освенцим — найбільша могила циган, синонім страждань і смерті. Освенцим — найбільша перемога нашого життя, синонім ромської перемоги та існування циганського народу».

Тетяна Сторожко,

студентка історичного факультету

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Я дуже вдячна організаторам за те, що вони змогли надати гарну можливість для ознайомлення з широким спектром найрізноманітніших питань — від історичних до культурних, від правових до освітніх. Кожен учасник зміг прийняти участь в тому семінарі чи зустрічі, що зацікавили саме його. Модератори були переважно дійсно знаючими та досвідченими в висвітленні своїх тем. Були запрошені цікаві гості, як, наприклад, з *Amnesty International*, представники різноманітних ромських місцевих організацій, викладачі університетів, що займаються питаннями ромів, історики, члени організацій, що займаються правами національних громад. Здавалось, що мовні непорозуміння могли б стати проблемою, проте ті хто не володіли англійською мовою, могли знайти семінар навіть на рідній для себе мові. Адже це є важливим, розуміти не лише загальну інформацію, а й найдрібніші нюанси, що часто бувають вирішальними в розумінні загальної картини.

Також мені сподобалась і певна локалізація у вивченні історичних питань. Так, наприклад, мені вдалося відвідати семінар, що був присвячений долі ромів Словаччини в роки II Світової війни. Цільовою аудиторією були словацькі роми, а проводився він словацькою мовою з англійським перекладом. На жаль, я помітила, що багато з них дійсно знали вкрай мало про те, що відбулось в Словаччині з їхніми предками, тому дуже важливим було представити їм на конкретних прикладах, що відбувалося 70 років тому в містах і селищах, де вони живуть зараз. Деякі з них ділились своїми історіями про те, як вони в сім'ях зберігають пам'ять та вшановують пам'ять жертв геноциду. Мене вразило те, що в Словаччині на сьогодні встановлено багато пам'ятних знаків, що нагадують про геноцид ромів часів II Світової війни. В Україні, на жаль, такого майже немає.

Окрім пам'яті про трагічні події минулого, для ромів надзвичайно актуальним є розбудова їхнього сьогодення

та майбутнього. Адже кожен день вони зіштовхуються з великою кількістю проблем та упередженим ставленням до себе. Проте, як правильно зазначали багато промовців, вони мають взяти свою долю та майбутнє у власні руки. Адже, часто програми та підтримка, яка надається ззовні, є недостатньо ефективною, багато ромів самі відмовляються від неї або не виявляють достатньої єдності всередині громади щодо найактуальніших питань.

Найважливіше, що дав мені цей семінар, було живе спілкування з найрізноманітнішими людьми. Одна справа — слухати промови різних високопосадовців, а інша справа — чути про життя та проблеми ромів з їхніх вуст. Деякі історії життя та відвертість мене дуже вразили. Дуже важливим є почути їх, осмислити, зрозуміти і підтримати.

Ми потрапили на документальний фільм «Broken silence», який розповідав про ромського радіоведучого Орхана Галіуса родом з Косово, який вже багато років живе і працює в Амстердамі. Він вирушає у подорож до Косова, Польщі та Німеччини аби зрозуміти, чому до сьогодні синті та рома продовжують мовчати про трагедію, що сталася з ними в роки II Світової війни. Фільм дуже зворушливий, а сам Орхан Галіус дуже яскрава особистість, який всіма своїми думками та діями намагається донести головне — «не можна мовчати та нічого не робити». Досить боятись, досить мовчати — треба діяти.

Взагалі, ці декілька днів залишили багато різних думок, над якими я буду замислюватись ще довго. Адже питання та проблеми є комплексними та неоднозначними. Освіта є, напевно, саме тим фундаментом, на якому має базуватись подальший розвиток ромської ідентичності, культури, історії. Важливою також є взаємодія ромської еліти та міс-

цевих громад, які мають дійти до порозуміння з найактуальніших питань. Бо часто в ході дискусій мені здавалось, що вони не кінця розуміють один одного.

Звичайно, сама церемонія 2 серпня в Аушвіці-Біркенау була доказом того, що світова спільнота нарешті почала звертати більше уваги на геноцид ромів та їхню долю. Найбільше мене вразила промова віце-спікера Бундестага, яка вибачалась за діяння націонал-соціалістів. Це болісне визнання та вибачення є дуже важливими для нащадків всіх невинних жертв. Проте, окрім офіційної частини та високих слів, більш важливим, на мою думку, було залучення молоді до цієї церемонії, які змогли на власні очі побачити та відчувати жахи II Світової війни, які все частіше здаються дуже далекими від нас. Тиша та мовчанка має бути подолана. Люди мають знати правду, мають діяти для протидії ненависті, злості. Ми маємо бути активними громадянами. Адже саме байдужість є тим знаряддям, що відкриває двері подальшим злочинам проти людства.

Щодо організації самого заходу, то хотілось би певно, аби наступного разу логістика та інформування учасників проходила більш чітко, а цілі та завдання, що ставились на початку, обов'язково були доведені до логічного завершення наприкінці заходу. Подекуди відчувалась нестача інформації щодо самих заходів, часу та місця їх проведення. Проте самі організатори здались мені надзвичайно сильними та вольовими людьми, які працюють та втілюють в життя ідеї, не зважаючи на всі перешкоди. Хотілось, аби таких активних людей серед ромської громади було ще більше. У єднанні сила.

*Катерина Черній,
студентка історичного факультету
Київського національного університету ім. Т.Г. Шевченка*

НАУКОВІ ПОДІЇ

ЛІТНЯ ШКОЛА ЦЕНТРУ МІСЬКОЇ ІСТОРІЇ ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ «ЄВРЕЙСЬКА ІСТОРІЯ ТА БАГАТОЕТНІЧНЕ МИНУЛЕ: ДИСКУСІЇ ТА ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ СУСПІЛЬСТВА, КУЛЬТУРИ ТА СПАДЩИНИ У ЦЕНТРАЛЬНІЙ ТА СХІДНІЙ ЄВРОПІ» (14 липня — 8 серпня 2014 року)

З 14 липня по 8 серпня цього року я отримав нагоду взяти участь в щорічній літній школі, присвяченій історії та культурі євреїв у Центрально-Східній Європі загалом та в Україні зокрема. Вирушаючи на цю школу, я очікував заповнити прогалини у знаннях з історії та культури євреїв до Другої світової війни. Тієї культури, яка практично повністю знищена разом з її носіями в Україні під час Голокосту.

Під час цієї школи ми прослуховували 5 курсів закордонних професорів. Кожен із цих курсів заслуговує на найвищу оцінку. Найцікавішим курсом було вивчення їдишу, який викладала Йоанна Лісек. Завдяки інтерактивним, часто ігровим формам викладання, із залученням зразків єврейського фольклору, вона змогла навчити нас читати на початковому рівні. З урахуванням того, що довелось одночасно вчити абсолютно новий алфавіт, проходячи основні граматичні правила та поповнюючи словниковий запас —

це величезний успіх. Подальше вивчення мови їдиш залежить від бажання кожного учасника літньої школи.

Крім того, 4 професори читали курси, присвячені різним аспектам історії євреїв та багатоетнічності в Україні. Найбільший курс читав учасникам Йоханан Петровський-Штерн. Курс охоплював історію євреїв в Центрально-Східній Європі та Україні в період 1772–1991 років. Особисто для мене найцікавішими лекціями були ті, які присвячені історії культури євреїв (виникнення хасидизму, коренізація), взаємовідносинам між єврейськими громадами та імперіями (спроба інтеграції євреїв в Російську та Австрійську імперію), появі антисемітизму в сучасному розумінні цього слова (виникнення антисемітизму в Російській імперії та вплив його на нацистську та радянську пропаганду).

Короткий курс, присвячений візуальній історії нам прочитав колега Джон-Пол Химка. В ході цього курсу

Учасники літньої школи Центру міської історії

ми вчилися аналізувати зображення та фільми, як історичні джерела. Особливу увагу було приділено аналізу фотографій Львівського погрому 1941 року, художнім фільмам «У темряві» та «Партбилет».

Ще один тижневий курс читав для учасників школи Тарік Сиріл Амар. Цей курс показав конфлікт пам'яті в Україні про історичні процеси 20 століття (Голодомор, Друга світова війна, Голокост, ОУН та УПА). Варто зізнатись, що під час дискусій, які були протягом курсу, не було визначено навіть компромісної позиції по цим питанням. Проте, на жаль, досить поширена думка, що насправді українському народу не потрібно торкатись контраверсій-

ного минулого, а формувати історичну пам'ять та націю на основі трагічних подій сучасності (Майдан та війна).

Надзвичайно сподобався курс Сергія Єкельчика про революцію 1917–1921 років та багатоетнічність в Україні. Під час лекцій пан Сергій показав неоднозначність взаємин між українцями та євреями як в УНР так і в ЗУНР. Також він акцентував увагу на тогочасному конфлікті «двох Україн», який, по суті, підірвав концепцію соборності в роки революції і зумовив поразку України в боротьбі за свою незалежність.

У рамках літньої школи були проведені екскурсії по місцях, пов'язаних з історією євреїв в Дрогобичі та Бориславі та по львівських місцях, пов'язаних з українсько-польською війною 1918–1919 років.

Повинен відзначити перш за все дуже високий рівень викладання. Завдяки ньому я зміг відкрити для себе невідомі сторінки історії та культури євреїв. Дуже цікаво було поспілкуватись з іншими учасниками літньої школи, враховуючи те, що частина з них не є істориками, а є мистецтвознавцями. Тому під час літньої школи я мав можливість інтелектуально збагатитись не лише завдяки викладачам, а і завдяки учасникам літньої школи.

Я дуже вдячний Центру міської історії, за те, що мені було надано можливість взяти участь в цій Літній школі, а також колегам-учасникам за приємне спілкування.

*Михайло Мартиненко,
Український католицький університет,
м. Львів, волонтер УЦВПУ*

ДЕВ'ЯТА ЛІТНЯ ШКОЛА З ВИКЛАДАННЯ ІСТОРІЇ ГОЛОКОСТУ (Краків, липень, 2014 р.)

Цього літа під Краковом відбулася вже Дев'ята літня школа — навчання про Голокост, яку традиційно проводить Ягеллонський університет разом зі своїми чисельними польськими та закордонними партнерами. З боку Ізраїлю партнером виступив Яд Вашем, а з боку України — Український центр вивчення історії Голокосту. На літню школу було запрошено вчителів історії та громадських діячів, які в своїй роботі з дітьми та молоддю відводять особливе місце урокам про Голокост. З України було запрошено трьох учасників, серед яких була і я. Для усіх нас це був перший досвід участі у Літній школі, досвід надзвичайно цікавий і корисний. Доповідачі зі Сполучених Штатів, Ізраїлю та Польщі підняли дуже різноманітні теми, як от походження гетто та порівняння з єврейськими гетто, релігійний антисемітизм та роль католицької церкви під час Голокосту, роль імені в іудейській традиції. Адже досі збереглася традиція надавання дитині імені, пов'язаного з іменем одного з останніх померлих родичів. Якщо це вже не те саме ім'я, то хоча б співзвучне йому. А під час II світової війни євреї втратили право на ім'я. Спочатку у Німеччині всі жінки отримують ім'я Сара, а чоловіки — Ізраїль, а потім у концтаборах замість імені з'являється ряд цифр, з одного боку як практичний метод рахування, а з іншого — спроба відібрати усе, навіть власне ім'я. В межах Літньої школи ми відвідали Аушвіц-Біркенау. Враховуючи, що учасники — це ті, хто займаються формальною, чи неформальною освітою на тему історії Голокосту, то, може, хтось вже і з ліку збився, скільки разів він був у цьому місці. Хоча який би

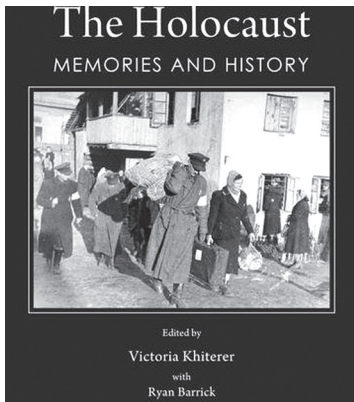
то раз не був, є якесь відчуття, наче ти тут уперше, поряд з тим почуття скорботи за тими, хто тут був, вперемішку з відчуттям відрази до того, що тут відбувалося. Дякуючи екскурсоводу, ми почули багато історій і подробиць, яких немає в загально екскурсійних програмах і побували в тих куточках цього музею, куди не доходять інші відвідувачі і туристи. Будучи в колишніх концтаборах мені завжди дуже цікаво спостерігати за іншими, я наче намагаюся розгадати, хто ці люди, що їх сюди привело і що вони звідси забирають — розпач, гнів, сум чи образу, чи просто перегортають чергову сторінку історії. Мені здається прецедентною практика Сполучених Штатів, коли їхні поліцейські, перш ніж приступити до своєї роботи по отриманню диплома ще мусять відвідати Аушвіц. А з України, наче не далі до Освенцима, ніж зі Штатів. Наступний день ми провели в самому Кракові, пройшлися вуличками, де жили польські євреї, відвідали синагоги, побували на кіркуті — єврейському кладовищі. Місто зберегло в собі пам'ять не лише того, що відбувалося під час війни, але й до війни, в минулих століттях, де реальні історії конкретних постатей переплітаються з легендами. Ця Літня школа видалася дійсно дуже цікавою. Тож хочу подякувати усім організаторам за можливість взяти в ній участь. Відвідуючи семінари, чи конференції на тему історії Голокосту, я що разу дізнаюся щось нове, з'являються нові ідеї, зустрічаю там багато цікавих людей, з якими можу реалізувати ці ідеї.

Марина Чорна, учасниця Літньої школи, Київ — Донецьк

ОГЛЯД НОВИХ ВИДАНЬ

Book Review: The Holocaust: Memories and History by Victoria Khiterer, Ryan Barrack, David Misal — Cambridge Scholars Publishing, 2014. — 415 pp.

Несмотря на довольно большое количество работ, посвященных Холокосту, которые выходили в последнее время в издательствах различных стран мира, книг, написанных на высоком академическом уровне, не так уж и много. К одной из таких изданий можно, без всякого сомнения, отнести работу коллектива авторов во главе с доктором Викторией Хитерер, которая вышла в этом году под названием *The Holocaust: Memories and History* в Кембридже. Книга является сборником из 17 содержательных научных статей, в которых анализируются воспоминания свидетелей Холокоста, описывается психологическое воздействие событий Холокоста на его жертв, свидетелей и преступников, значение этих события для развития мировой истории. Большинство из статей были апробированы в период с 2010 по 2012 годы в ходе ежегодной конференции по Холокосту, которую проводит Миллерсвилльский университет, ставший за последние годы, благодаря этому, одним из центров изучения Холокоста в мире. В статьях описываются ужасы концлагерей, методы массового уничтожения евреев нацистами, приводятся уникальные фотографии. Важную часть коллективной

работы составляют интересные статьи, посвященные преподаванию истории Холокоста, в том числе его визуализации за счет использования фотодокументов, фильмов, других материалов в данном процессе. Отдельная глава посвящена отражению темы Холокоста в русской литературе, она затрагивает такие фигуры, как свидетель Холокоста и поэт Лев Озеров, писатель Василий Гроссман, поэт Александр Галич. Авторы статей приходят к важным выводам, которые станут важными вехами в развитии историографии Холокоста. Так, Питер Блэк в своей статье опровергает довольно распространенное мнение о том, что нацисты создали газовые камеры из-за того, что не хотели травмировать себя массовыми расстрелами евреев. На основе большого массива документов Блэк доказывает, что нацисты использовали оба метода убийств одновременно и были взаимозаменяемыми для удобства нацистов. Джудит Коэн показывает значительную разницу в работе еврейских и нацистских фотографов, которые снимали жизнь евреев в гетто в Восточной Европе. Нацистские фотографы, будучи профессионалами, обеспечивали лучшее качество фотографий, но в них нет сострадания к обитателям гетто. Еврейские же фотографы показывали многие нюансы и аспекты жизни в гетто, которые были скрыты от нацистов. Книга заставляет читателя чувствовать себя вовлеченным в события тех трагических лет, сопереживать им, задуматься над тем, насколько тяжелыми были испытания для поколения Холокоста и насколько важно сделать из них выводы поколениям последующим.

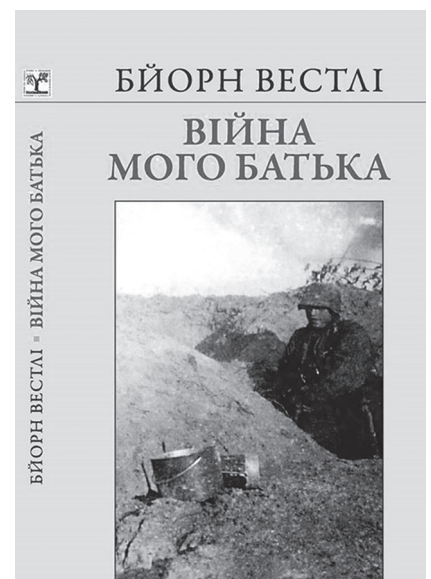
*Олег Козерод,
доктор исторических наук, г. Киев*

НОВІ ВИДАННЯ ЦЕНТРУ

Б. Вестлі. Війна мого батька / Пер. з норвезької Д. Нікандрова, М. Щирби., наук. ред. пер. М. Тяглий — К.: Укр. центр вивч. історії Голокосту, 2014. — 260 с.

Під час Другої світової війни молодий норвежець Петтер Вестлі був прихильником нацистських поглядів, як доброволець Ваффен-СС воював на боці Німеччини на Східному фронті. Коли його син Бйорн подорослішав достатньо, аби усвідомити дії батька, то розірвав із ним стосунки. Лише через багато років Бйорн відчув, що у батька нарешті з'явилося бажання розповісти сину про своє минуле. Врешті-решт Петтер Вестлі записав для сина свою історію на аудіокаセットах. Ця історія — розповідь про незвичайні стосунки між чоловіком та його батьком, а також про досвід молодих норвежців, набутий упродовж військової служби після нападу Німеччини на Радянський Союз. Автор ретельно дослідив усі доступні йому історичні джерела, щоби порівняти розповідь батька з відомими фактами про трагічне минуле. Він також здійснив подорож слідами свого батька — по тих місцях України, де бойові загони загарбників, до яких належав, зокрема, і Петтер Вестлі, скоїли злочини проти сотень тисяч мирних місцевих жителів, передусім — євреїв України.

ІНФОРМАЦІЙНІ РЕСУРСИ УЦВІГ

Шановні читачі!

Маємо можливість нагадати Вам про інформаційні ресурси УЦВІГу, якими Ви можете активно користуватись та бути нашими авторами. Крім Інформаційно-педагогічного бюлетеню «Уроки Голокосту» це також офіційний веб-сайт Центру: www.holocaust.kiev.ua На нашому сайті ми постійно розміщуємо інформацію щодо всіх проектів Українського центру вивчення історії Голокосту, освітніх, наукових заходах Центру, а також розміщуємо результати видавничої діяльності. Всі видання Центру розміщені у форматі *.pdf* на нашому сайті.

Також дуже важливий інформаційний ресурс УЦВІГу це сторінка в соціальній мережі Facebook: www.facebook.com/uhcenter На цій сторінці завжди розміщені оголошення про заходи та проекти Центру, що відбудуться найближчим часом, а також фотоальбоми наших подій, інформація про нові видання тощо. Крім того сторінка Центру в цій соціальній мережі завжди відкрита для дискусій, висловлення думок, побажань.

Найближчим часом на сторінці УЦВІГу в соціальній мережі почнуть поступово з'являтися відеоматеріали та документальні джерела з історії окупаційного режиму та історії Голокосту на українських теренах у роки Другої світової війни. Це будуть відеосюжети, інтерв'ю з відомими вітчизняними та зарубіжними істориками, що спеціалізуються з проблематики *Holocaust & Genocide Studies*, публікації архівних документів з різних аспектів історії Голокосту на землях України, свідчення тих, хто пережив, спогади, наукові розвідки, статті тощо.

У 2015 році Центр запланував викласти на своєму офіційному сайті повний каталог бібліотеки Українського центру вивчення історії Голокосту. Бібліотечний фонд Центру наразі складається близько з 10 тисяч найменувань. Це наукова, науково-публіцистична, документальна, мемуарна література з проблематики історії євреїв, історії України ХХ століття, історії Другої світової війни, історії Голокосту різними мовами: українською, російською, англійською, німецькою, івритом та їдиш.

Інформація Українського центру вивчення історії Голокосту

АНОНС НАСТУПНОГО НОМЕРУ

- Дев'ятий щорічний навчально-методичний семінар з історії Голокосту в Меморіалі «Яд Вашем» (Єрусалим, 8–17 листопада, 2014 року).
- Семінари в рамках проекту «Захистимо пам'ять. Захист та меморіалізація місць масових поховань євреїв України періоду Другої світової війни».
- Семінари в рамках проекту «Навчальні матеріали з протидії дискримінації, антисемітизму та ксенофобії» (жовтень — грудень, 2014 року).
- Шостий щорічний науково-методичний семінар в Меморіалі Шоа (Париж, 14–19 грудня, 2014 р.).
- Методичні розробки вчителів.
- Нові видання Центру.
- Новини бібліотеки Центру.

Адреса редакції:

Український центр
вивчення історії Голокосту
вул. Кутузова, 8, кім. 109
01011, Київ-11, Україна
Тел./факс: +38 (044) 285-90-30

Редакційна колегія:

Анатолій Подольський
Михайло Тяглий
Михайло Мартиненко
Верстка: *Руслан Руденко*

Видруковано в ДГВПП

«Зовнішторгвидав України»

Адреса:

м. Київ, вул. Воровського, 22,

Тел.: +38 (044) 234-33-04

Наклад: 1000 примірників

<http://www.holocaust.kiev.ua>, e-mail: uhcenter@holocaust.kiev.ua

Видання здійснено за підтримки Фонду Конрада Аденауера.
Представництво в Україні. Konrad-Adenauer-Stiftung (KAS)